

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: informační studia a knihovnictví

Studijní obor: informační studia a knihovnictví

Petr Macek

Stručné dějiny knižní kultury v Číně
(od nejstarších písemných památek do konce 11. stol. n. l.)

Bakalářská práce

Praha 2007-07-30

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Milena Černá

Oponent bakalářské práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje.

V Praze, 30. července 2007

.....
Petr Macek

Identifikační záznam

MACEK, Petr. *Stručné dějiny knižní kultury v Číně : od nejstarších písemných památek do 11. stol. n. l. [Concise History of Book Culture in China : from the Earliest Written Records to the 11th Century A. D.]*. Praha, 2007-07-30. 43 s., XIII s. příl. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Milena Černá.

Abstrakt

Bakalářská práce podává stručný přehled dějin čínské knižní kultury od nejstarších písemných památek do rozvoje tisku z pohyblivých typů, tedy do 11. stol. n. l. Práce je rozdělena na základě způsobu zaznamenání informací (tj. podle použitého materiálu a podle metody zápisu) do tří logicky na sebe navazujících celků. První pojednává o knižní kultuře před vynálezem papíru, a tedy zahrnuje nejdelší období – z toho důvodu je první části věnováno nejvíce místa. Druhý celek zachycuje dobu objevu papíru spolu s dobou tisku z dřevěných desek. Poslední, třetí část, pak stručně pojednává o tisku z pohyblivých typů a vzrůstající knižní produkci, neboť s rozvojem knihtisku dochází i k nárůstu tištěných knih. Na úplný konec je uveden výčet knižních katastrof, ke kterým v průběhu čínských dějin došlo. Cílem práce je seznámit veřejnost s dějinami knižní kultury v Číně (do 11 stol. n. l.).

Klíčová slova

Dějiny Číny, Čína, knižní kultura, čínská filozofie, čínské písemnictví, čínská literatura, papír, xylografie, tisk z dřevěných desek, tisk z pohyblivých typů, knižní katastrofy

OBSAH

<i>Předmluva</i>	1
1 Úvod	3
2 Kniha před vynálezem papíru	5
2.1 Nejstarší písemné památky	5
2.1.1 Nápisy na věšebných kostech	5
2.1.2 Nápisy na bronzových nádobách	8
2.1.3 Nejstarší texty	10
2.1.4 Další písemné památky	13
2.2 Dřevěné a bambusové destičky	15
2.3 Období sta škol	16
2.4 První sjednocení	22
3 Papír a tisk z dřevěných desek	24
3.1 Objev papíru	24
3.2 Předchůdci knihtisku	27
3.3 Příchod buddhismu	27
3.4 Xylografie	30
4 Tisk z pohyblivých typů	34
4.1 Vynález pohyblivých typů	34
4.2 Vydavatelská praxe	35
4.3 Knižní katastrofy	37
5 Závěr	40
<i>Seznam použité literatury</i>	41
<i>Seznam příloh</i>	- 1 -
Příloha č. 1 - Přehled čínských dynastií.....	- 2 -
Příloha č. 2 - Obrazová příloha	- 3 -
Příloha č. 3 - Rejstřík vybraných pojmů	- 6 -

Předmluva

Tématem bakalářské práce jsou stručné dějiny čínské knižní kultury – od nejstarších písemných památek do konce 11. stol. n. l. Cílem této práce je poskytnutí základního přehledu o dějinách knižní kultury v Číně, přičemž z důvodu rozsáhlosti tématu tato práce pouze stručně zachycuje nejdůležitější etapy vývoje čínské knižní kultury do 11. stol. n. l., kdy dochází k rozvoji tisku z pohyblivých typů. Pod pojmem "knižní kultura" se zde rozumí především způsob zaznamenání informací (materiál a metoda) spolu s nejdůležitějšími písemnými památkami daného období a jejich dopady ve společnosti.

Ačkoliv nejsem sinolog, zajímám se o čínskou kulturu již řadu let (čínský jazyk studuji nyní třetím rokem), a proto jsem si zvolil téma týkající se Číny. Původně jsem zamýšlel popsat celý dějinný vývoj čínské knižní kultury až do současnosti, ale po dohodě s PhDr. Milenou Černou jsem se nakonec uchýlil pouze k dějinnému výseku, a to ještě značně stručnému. Práce měla být rozdělena do tří logických celků (nepočítám-li úvod a závěr) přibližně stejné délky, nicméně v průběhu zpracování tématu jsem byl nucen z důvodů rozsáhlosti a významnosti některých časových období věnovat více místa prvnímu (a podle mého názoru nejdůležitějšímu) celku na úkor zbylých dvou. Každý z těchto celků by zajisté svým materiálem vystačil na samostatnou bakalářskou práci, proto bych doporučoval budoucím studentům UISK, kteří se zajímají o čínskou knižní kulturu, zpracovat zevrubněji jeden z těchto celků, jímž se v práci zabývám, či popsat dějinný vývoj knižní kultury od 11. stol. n. l. (tj. od místa, kde jsem práci skončil) až do současnosti (kvůli rozsáhlosti bych doporučoval spíše práci diplomovou). Rovněž bych chtěl zdůraznit, že ke zpracování čínských dějin je vhodné osvojit si přinejmenším základy čínského jazyka, protože i v odborné literatuře se často nachází jeden a ten samý pojem v několika možných transkripcích (z toho důvodu je nejspolehlivějším řešením podle mého názoru uvádět v závorkách daný pojem ve znacích).

Informace k tématu jsem čerpal převážně z monografií týkajících se čínských dějin a filozofie, z nichž některé jsou velmi těžko dostupné (většina je k dispozici pouze k prezenčnímu studiu v knihovně ÚDLV FF UK). Dále jsem také čerpal z bibliografické rešerše „Dějiny čínského knihtisku (starověk a středověk)“, kterou jsem zpracoval pro předmět Bibliografické rešeršní služby a ze seminární práce

„Kultura knihy v Číně“ zpracovanou pro předmět Dějiny knihoven. V neposlední řadě mi byly podkladem k práci informace dostupné přes síť Internet. Při výběru dokumentů jsem byl limitován českým, slovenským a anglickým jazykem (dokumenty v čínském jazyce zatím nejsem schopen číst), což znamenalo často velmi nesnadné hledání informačních pramenů vázajících se k tématu. Rád bych na tomto místě poděkoval Dušanu Andršovi, Ph. D. z ÚDLV FF UK, mému učiteli čínského jazyka, jenž mi dal cenné informace (nejen) k čínské knižní kultuře. Velké poděkování patří rovněž vedoucí práce PhDr. Mileně Černé za laskavé a vstřícné konzultace, během nichž mi poskytla zásadní rady a instrukce ohledně struktury a obsahu této práce.

Členění práce do jednotlivých logických celků je detailněji popsáno v úvodu, neboť zároveň slouží i jako stručné zasvěcení do dějin čínské knižní kultury.

Celkový rozsah práce je 43 stran včetně seznamu použité literatury – na závěr jsem připojil přehled čínských dynastií, obrazovou přílohou a rejstřík vybraných pojmů. Při citování informačních zdrojů jsem vycházel z mezinárodních norem ISO 690 a ISO 690-2, v textu používám citování pomocí prvního údaje záznamu a data vydání, stanoveného normou ČSN ISO 690 a doporučeného normou ČSN ISO 7144:1986.

1 Úvod

Historie čínské knižní kultury je dlouhá a nelehko uchopitelná. Čína byla kdysi nejvyspělejší světovou civilizací, nejen rovnocennou s Římem, ale daleko napřed před středověkou Evropou. Její časná vyspělost se neomezovala jen na umění a technické vynálezy – o starověké Číně lze hovořit už jako o autokratickém státě s propracovanými institucemi byrokratické správy, přesnou evidencí, výběrem úředníků na základě schopností prokázaných při zkouškách a s centrální kontrolou hospodářství, společnosti, literatury a myšlení. Písemná kultura je spjata s nejhranějšími čínskými dějinami a hraje zásadní roli ve vývoji Číny.

Struktura této bakalářské práce logicky obráží vývoj této písemné kultury a je vystavěna na základě **způsobu zaznamenání informací**, tj. podle *použitého materiálu* (věštbé kosti, bronzové nádoby, dřevěné a bambusové destičky, hedvábí, papír) a podle *metody zápisu* (rytím, odléváním, štětcem, tiskem z dřevěných desek a pohyblivých typů). Práce je členěna do tří velkých celků, které zachycují vývoj knižní kultury v Číně od nejstarších písemných památek až do 11. stol. n. l., tedy do rozvoje tisku z pohyblivých typů.

První část pojednává o nejstarších písemných památkách a zahrnuje nejdelší časové období, od dynastie Šang (Shāng / 商) (17. – 11. stol. př. n. l.), tj. od napsání na věštbých kostech, přes nápisy na bronzových nádobách a texty na dřevěných a bambusových destičkách, až do dynastie Čchin (Qín / 秦) (3. stol. př. n. l.), kdy byla Čína poprvé sjednocena. V tomto období vznikají nejvýznamnější literární památky (kanonické knihy a stěžejní díla jednotlivých filozofických škol), které utvářeli a dodnes utvářejí (nejen) čínskou kulturu. Z toho důvodu je prvnímu celku věnováno nejvíce místa, neboť si myslím, že se jedná o de facto nejdůležitější část čínských dějin.

Druhá část zachycuje dobu dynastie Chan (Hàn / 汉 / 漢) (3. stol. př. n. l. – 3. stol. n. l.), kdy byl objeven papír a kdy se objevují první předchůdci knihtisku (pečetě, texty vyryté do kamenných stél a amulety). Do Číny v této době dorazil další z výrazných myšlenkových proudů (vedle konfucianismu a taoismu), buddhismus, o němž se krátce zmiňuji, neboť hrál významnou roli v (nejen) oblasti knihtisku (nejstarší dochovaná čínská tištěná kniha je buddhistická "Diamantová sůtra"). Druhá

část končí vynálezem tisku z dřevěných desek za dynastie Tchang (Táng / 唐) (7. – 10. stol. n. l.).

V poslední, **třetí části**, krátce pojednávám o tisku z pohyblivých typů, resp. o jeho počátcích (11. stol. n. l.) a o vydávání knih v této době, tj. za dynastie Sung (Sòng / 宋) (10. – 13. stol. n. l.), kdy dochází (zásluhou knihtisku) k velkému růstu knižní produkce. Tuto část pak uzavírám krátkým výčtem "knižních katastrof" – záměrně jsem toto neveselé téma umístil až na konec, neboť zabírá poměrně velký časový úsek a částečně naráží na věci v práci již zmíněné.

Na mnoha místech také uvádím stručná historická fakta (společenská, hospodářská, politická aj.), jejichž účelem je zasadit danou věc do dobového kontextu, popř. upozorňuji na dopady ve společnosti, které se nějakým způsobem vážou k čínské knižní kultuře. Podrobnější historické údaje jsem do práce úmyslně nevložil, nejen z důvodu rozsáhlosti práce, ale i kvůli zbytečnému zahlcení informacemi, které s tématem souvisí nepřímo či vůbec. Proto také v textu uvádím pouze jednotlivé dynastie (jejich podrobnější přehled je uveden v příloze) a okrajově narážím na historická fakta, která může čtenář vyhledat v jiných informačních zdrojích (viz Seznam použité literatury). Dále u většiny čínských termínů, které jsou přepsány v standardní české transkripci, uvádím v závorce čínskou (dnes mezinárodně užívanou) transkripci (pchin-jin / pīnyīn / 拼音) spolu se zjednodušenými a složitými znaky – rejstřík vybraných pojmů zároveň s obrazovou přílohou je uveden v příloze bakalářské práce.

2 Kniha před vynálezem papíru

2.1 Nejstarší písemné památky

2.1.1 Nápisy na věšebných kostech

Počátky dějin čínské knihy, resp. knižní kultury, sahají hluboko do minulosti až k samotné „legendární“ dynastii Šang (Shāng / 商) (17. – 11. stol. př. n. l.), jejíž existenci dokládají kromě bronzových nádob především tzv. „dračí kosti“ – ve skutečnosti *břišní části želvích krunýřů a lopatkové kosti hovězího dobytka* (fǎiku-wen / jiǎgǔwén / 甲骨文) sloužící jako věšebné médium při praktikování skapulimancie. Soukromí sběratelé a archeologové nakonec shromáždili přes 200 000 těchto věšebných kostí nalezených poblíž města An-jiang (Ānyáng / 安阳 / 安陽) v provincii Che-nan (Hénán / 河南), posledního šangského hlavního města.

Poněvadž nápisy na těchto **věšebných kostech** (angl. oracle-bone inscriptions) tvoří spolu s nápisy na **bronzových nádobách** první písemné památky čínské kultury (v pozdějších pramenech lze najít zmínky i o jiných typech textů – pokud existovaly, byly zřejmě zapsány na materiálu malé trvanlivosti [Ślupski & Lomová, 2006, s. 15]), uveďme, *jak* taková věštba vypadala a *jakou* úlohu zastávala ve společnosti.

V průběhu dynastie Šang existovalo několik skupin věštců (badatelé identifikovali prozatím na deset takových skupin), které se odlišují na základě doby jejich působnosti, stylu psaní, formy věštby a pokládaných otázek. Věštcí skupiny *Pin* (Bīn / 賓 / 賓) (12. stol. př. n. l.) preferovali zejména formu věštby, v níž řešili položenou otázku komplementárním způsobem [Loewe & Shaughnessy, 1999, s. 243], tzn. že hlavní text věštby je de facto popisem alternativních možností: „bude pršet / nebude pršet“, „bude dobrá sklizeň / nebude dobrá sklizeň“ [Ślupski & Lomová, 2006, s. 16], nikoliv tedy přímo položenou otázkou. Tato komplementární dvojice možností byla před věštbou spolu se jménem dodavatele krunýře, datem a jménem osoby připravující věštbu vyryta do krunýře či kosti (kromě kostí býků a buvolů se řidčeji používaly i kosti vepřů, koz a koní [Preuss, 1982, s. 9]), které se před použitím pečlivě připravovaly, čistily se, brousily, hladily a v pravidelných

odstupech se do nich navrtávaly prohloubeniny, které měly urychlit prasknutí a snad také přispět ke vzniku žádoucích puklin. K těmto místům (počet se liší podle množství položených dotazů) pak věštec přikládal rozžhavený prut (či nějaký jiný předmět – Z. Černá se zmiňuje o vkládání hořlaviny [Preuss, 1982, s. 9]) a vlivem vysoké teploty vznikaly praskliny. Na základě těchto prasklin král usoudil, zda odpověď duchů je příznivá, a oznámil výsledek věštby, jenž byl do kosti či krunýře rovněž vyryt. Z otázek a odpovědí si pak lze udělat poměrně jasnou představu o luxusním životě šangské aristokracie - bojovali ve vozech tažených koňmi, lovili pro zábavu, pořádali nádherné obřady a ceremonie, k službám měli písaře a řemeslníky, živili je rolníci z okolních zemědělských vesnic, kteří bydleli v nehlubokých zemljankách. Vidíme tedy, že šangská společnost byla již výrazně hierarchizovaná [Fairbank, 1998, s. 43].

Zajímavá je rovněž skutečnost, že *obsah a forma šangských věštb se postupem času výrazně mění*. Nejen, že věštcí stále méně užívají dvojice otázek (příznivá / nepříznivá), ale dochází i ke změně písma – z kdysi velkého a tučného na miniskulní. Otázky týkající se ovlivnění vyššími silami, úrody, porodu chlapce, významu snů, výběru spojenců ve válce, výstavby budov aj. zcela vymizely ze záznamů – ke konci dynastie Šang se setkáváme již pouze se stručnými záznamy příznivých věštb. Tyto změny ve formě, obsahu a rozsahu mohou být zapříčiněny řadou faktorů spojených s postupným kulturním vývojem, mezi které patří mj. *vznik jednodušších forem věštění* (zejména pomocí čísel – velmi populární byl systém Knihy proměn (I-ťing / Yijīng / 易经 / 易經), kdy kombinací šesti paralelně uspořádaných čar, celých nebo v půli přerušených, dostaneme 64 různých hexagramů sloužících k předpovídání budoucnosti).

Úloha krále při věštění je velmi důležitá, neboť nám poukazuje na výlučné postavení panovníka při vytváření záznamů na lopatkových kostech a želvích krunýřích čili při zaznamenávání historie. Věštcí sice mohli formulovat otázky a vykonávat věštbé rituály, ale až na pár výjimek to byl pouze a jedině král, který mohl číst praskliny [Loewe & Shaughnessy, 1999, s. 243]. Věštění patřilo ke každodenním činnostem vládce, který odvozoval svou *legitimitu* ze skutečnosti, že jako jediný byl v neustálém kontaktu s královskými předky a bohy. Ti byli takto stále "přítomni" a účastnili se všech vládcových činností. Ten žádal o radu v mnoha záležitostech (nejvíce otázek se týká zemědělství a obřadů [Preuss, 1982, s. 9]) – časový úsek, na nějž se věštby ptaly, byl velmi krátký, většinou se jednalo o věci

právě ubíhajícího dne, nejbližší noci, příštích dnů či dekády. Jen vzácně se objevují věštby týkající se událostí očekávaných za měsíc).

Vidíme tedy, že věštění bylo náboženským úkonem a legitimizovalo panovnickou moc. Otázkou je, *proč se věštba vůbec zapisovala*. Jedna z možností je, že zápis byl dokladem panovnického stálého styku s božstvy a duchy předků a důkazem, že spravuje svůj úřad. Dalším vysvětlením může být magická funkce zápisu, který je chápán jako „smlouva“ s duchy předků a magicky zajišťuje žádoucí vývoj událostí (mezi kostmi se zápisy nalezenými v sídelních městech se nalézají také kosti se zápisy věšeb konaných na královských cestách – z toho vyplývá, že kosti a krunýře z královských cest se dopravovaly zpět do královského paláce a byly zřejmě pokládány za důležitý dokument). Je-li tato domněnka správná, lze poukázat na úzké **sepětí raného písemnictví s magií a politickou mocí** [Ślupski & Lomová, 2006, s. 17].

Měli bychom rovněž podotknout, že věštění nebylo ve společnosti chápáno jako něco okrajového či přímo scestného, jak mnozí z nás dodnes na předpovídání budoucnosti nahlízejí. Věštění v Číně za dynastie Šang *zapadalo do každodenního života* a do tehdejší racionality o to lehčeji, že se vyjadřovalo velmi jasně slovy, jež byla v souladu se zdravým rozumem, jako například zmiňované: „Bude pršet“, „Nebude pršet“, „Úroda bude dobrá“ atd., čímž se značně odlišovalo od věšeb řecké Pýthie. Nahodilost věšeb se nesnažila halit do nesrozumitelnosti, kterou by bylo třeba rozumně interpretovat, nýbrž do prosté alternativy ano / ne. Velké množství žádostí o věštbu je formulováno ve výše uvedených dvojicích, z nichž jedna je kladná a druhá záporná: „Král by se měl spojit s tím a tím kmenem“ / „Král by se neměl spojit s tím a tím kmenem“. Člověk pouze navrhuje volbu, na kterou božské mocnosti mohou pouze odpovědět ano či ne. K navázání spojení s nadpřirozenem zde není třeba ani transu, ani žádného přerušování běžného procesu vědomého myšlení. Dialog mezi lidským a božským zůstává velmi "při zemi" a iniciativu v něm má člověk: to on navrhuje a bohům nezbyvá než působit [Cheng, 2006, s. 40].

Na závěr této kapitoly uvedme pro názornost dvě dochované věštby [Ślupski & Lomová, 2006, s. 17 a 18]:

„Věštění dne *kuej-mao*:
dnešní dešť

Guīmǎo bū / 癸卯卜:
jīn rì yǔ / 今日雨

přijde ze západu,
přijde z východu,
přijde ze severu,
přijde z jihu.

qí zì xī lái yǔ / 其自西來雨,
qí zì dōng lái yǔ / 其自東來雨,
qí zì běi lái yǔ / 其自北來雨,
qí zì nán lái yǔ / 其自南來雨.“

„Věštění dne *t'ia-šen*. Věštil Čchüe. Porod Fu Chao bude příznivý. Král věštil: 'Jestliže (slehne) dne *ting*, porod bude šťastný. Jestliže slehne dne *kang*, porod bude zvláště šťastný.' Třicet a jeden den (později), dne *t'ia-jin*, (Fu Chao) slehla. Neúspěch, (narodilo se) jen děvčátko.“

2.1.2 Nápisy na bronzových nádobách

Kromě nápisů na věšebných kostech patří mezi nejstarší čínské písemné památky také **nápisy na bronzových nádobách** (t'ín-wen / jīnwén / 金文 nebo čung-ting-wen / zhōngdǐngwén / 钟鼎文 / 钟鼎文) (angl. bronze inscriptions), z nichž některé pocházejí rovněž z doby dynastie Šang, avšak většina spadá do období následující dynastie Čou (Zhōu / 周) (11. – 3. stol. př. n. l.) , totiž Západní Čou (Xī Zhōu / 西周) (11. – 8. stol. př. n. l.) a Východní Čou (Dōng Zhōu / 东周 / 東周) (8. – 3. stol. př. n. l.).

Nápisy vznikaly proto, aby *zvěčňovaly významné události, přispívaly ke slávě určitých osob či rodu a sloužily jako dokument*. Nápis zpravidla obsahoval datum, a pakliže se jednalo o investituru, královské jmenování apod., také stručný popis ceremonie, během níž král v chrámu předků přijal určitou osobu, předal jí rozkaz, dary nebo znaky úřadu. Text končí věnováním předkům, kteří jsou zpravidla vyjmenováni. Předpokládalo se, že obsah nápisu dojde k duchům předků s vůní obětovaného jídla [Słupski & Lomová, 2006, s. 23]) čili pravděpodobně se jednalo o bronzové nádoby, které byly užívány při obětování předkům – nádoby obsahovaly jídlo a víno, které předkové podle tradice pojedli a popili [Loewe & Shaughnessy, 1999, s. 364].

Nápisy odlité na šangské nádoby byly velmi krátké (zpravidla obsahovaly pouze datum a jméno předka, kterému byla nádoba věnována) a lze se s nimi setkat spíše příležitostně. Jinak je však tomu u čouských nádob, kde nápisy, jak jsme se již

zmínili výše, často popisují narativní scény a nepřímou hovoří o událostech, při kterých byly udělovány tituly poddaným. Někdy zahrnují popis těchto událostí a udávají místní a časové souvislosti spolu s výčtem jmen přítomných osob (tj. svědků) a darů k upevnění svazku. Oznamují nově nabyté postavení a rituály a oběti, které přikládají událostem význam [Loewe & Shaughnessy, 1999, s. 366]. Kromě motivu investitury, jmenování do funkce či udílení královských poct se setkáme i s tématem válečných tažení, výsledků právních pří a dalších závažných událostí, jež bylo nutno trvale uchovat v paměti.

Pro názornější představu uvedme nápis na Tchien Wangově nádobě (Tchien Wang kuej / Tiān Wáng guǐ / 天亡簋) z období začátku dynastie Západní Čou [Loewe & Shaughnessy, 1999, s. 366 a 368, volně přeloženo z angličtiny]:

„Dne *i-chaj*, král (tj. král Wu) vykonal obřad *Feng*. Král obeplul na lodi všechny tři strany (vodního příkopu). Král obětoval v Síni Nebes. Přikázal mně, Tchien Wangovi, abych mu pomáhal při vykonání oběti *I* jeho slavnému otci, králi Wenovi, a oběti *Si* Vládci na výšinách (tj. nejvyššímu bohu). Král Wen nás shůry opatruje. Náš slavný král (tj. král Wu, který obětoval) je jeho odrazem (zde dole). Náš velkolepý král je jeho následník. Může bez jakýchkoliv pochyb pokračovat v obětech *I*.

Dne *ting-chou* (tj. dva dny později), král vykonal oběti *I*. Král rozhodnul, že já, (Tchien) Wang ... Abych zaznamenal mé štěstí, zveřejňuji královi přízeň (ke mně) na tuto úctyhodnou nádobu.“

Na výše uvedeném příkladě (a na mnoha dalších nápisích) stojí rovněž za povšimnutí ono bezprostřední a dramatické podání celé události. Jakoby celý text byl určen pro čtení nahlas – vyobrazení význačných událostí prostřednictvím zvučných a jasných slov. Zda-li však k tomuto účelu text skutečně sloužil, to se již pravděpodobně nedozvíme, nicméně přinejmenším vidíme, že hlavní záměr nápisů bylo *znovustvoření dané události a její zapamatování*. Z toho můžeme usuzovat, že bronzové nádoby plnily vedle funkce **rituální** i významnou funkci **didaktickou** – nebylo možné, aby se zvěčňovaly amorální činy (jako například neoprávněný útok proti spřátelenému státu či zabití člena rodu téhož příjmení) nebo aby daná osoba byla v textu vylíčena s nedostatky. Texty záměrně budují pochvalný obraz osoby či osob, který měl být vzorem pro potomky dalších generací.

Víme také, že právo odlévání bronzových nádob a pořizování nápisů příslušelo osobám z vyšších stupňů společenské hierarchie [Słupski & Lomová, 2006, s. 23]. Tento zákon však nebyl přísně dodržován – koneckonců to ani nebylo nutné, neboť podstatnější omezení vyplývalo z ekonomických důvodů, protože suroviny pro lití bronzů byly vzácné a byly darovány králem za zvláštní zásluhy.

Postupem času nápisy ztrácejí svůj původní rituální charakter a obsah se sekularizuje. Kromě nápisů na bronzových nádobách se lze setkat i s **nápisy na zvonech**, které mívají odlišný ráz, neboť zvony sloužily také "veselí" [Słupski & Lomová, 2006, s. 24]. Nápisy zanikají společně s úpadkem výroby bronzů během doby Válčících států (Čan Kuo / Zhàn Guó / 战国 / 戰國) (5. – 3. stol. př. n. l.) – zajímavá je rovněž skutečnost, že bronzové nádoby byly sbírány a studovány po celé čínské dějiny až do dnešní doby (dokonce již v době dynastie Chan (Hàn / 汉 / 漢) (3. stol. př. n. l. – 3. stol. n. l.) byl nález bronzové nádoby považován za šťastnou událost).

2.1.3 Nejstarší texty

Zatímco o dynastii Šang nám vypovídají pouze nápisy na věštebných kostech a želvích krunýřích (v malém množství i nápisy na bronzových nádobách), o dynastii Západní Čou, která je považována za „zlatý věk“ v čínských dějinách, se dozvídáme mnohem více – nejen z výše uvedených nápisů na bronzových nádobách, ale rovněž i z řady **textů**, které údajně v této době vznikly (zapsáním na dřevěné či bambusové destičky, jež se nám však nedochovaly – viz dále) a jejichž autenticitu můžeme zjistit právě na základě porovnání s nápisy na výše zmiňovaných bronzových nádobách (např. některé kapitoly z **Knihy dokumentů** (šu-t'ing / shūjīng / 书经 / 書經) jsou gramaticky identické s nápisy na bronzových nádobách). Jedná se především o podstatné části děl, jež byl později zahrnuty do konfuciánského kánonu, a to:

- a) **Knihy dokumentů** (překládáno i jako **Knihy listin**) (Šu-t'ing / Shūjīng / 书经 / 書經, někdy též zvaná jako Šang-šu / Shàngshū / 尚书 / 尚書) – obsahuje projevy, přísahy, rady a pokyny připisované starověkým panovníkům a jejich ministrům,

počínaje legendárními moudrými králi (Jao, Šun a Jü), přes dynastii Sia (Xià / 夏) (21. – 17. stol. př. n. l.), Šang až po dynastii Čou [Cheng, 2006, s. 73]. Nalezneme zde poprvé formulované stěžejní myšlenky čínského politického myšlení (jedná se především o otázky legitimace moci, otázky modelového vladaře a vztahu vládce a poddaného) [Słupski & Lomová, 2006, s. 30]. Některé kapitoly z této knihy představují nejstarší psané texty v čínské literatuře (jde zejména o politické myšlenky "vévody z Čou" (Čou Kung / Zhōu Gōng / 周公), syna zakladatele dynastie Čou, krále Wena (Wén Wáng / 文王)).

- b) **Kniha písní** (někdy překládáno jako **Kniha poezie**) (Š'-t'ing / Shījīng / 诗经 / 詩經) – je nejstarší čínská sbírka básní z asi 11. - 6. stol. př. n. l. Obsahuje celkem 305 básní, jež jsou rozděleny do tří oddílů: *kuo feng* (místní nápěvy), *ja* (ódy) a *sung* (hymny) [Olivová, 2006, s. 15]. *Kuo-feng* (guó fēng / 国风 / 國風) neboli „nápěvy mnoha krajů“ [Słupski & Lomová, 2006, s. 36] obsahuje sto šedesát písní, které byly do souboru zařazeny nejpozději. Jedná se o krátké lyrické básně, asi lidové provenience, které byly upraveny dvorskými hudebníky (pravděpodobně byly zpívány za doprovodu malých zvonků). Tématicky převažují písně milostné, pracovní a písně o strastech života v armádě. Ódy *ja* (yǎ / 雅) čítající sto pět skladeb se dělí na *ta-ja* (dà yǎ / 大雅) (což jsou většinou epické básně, vztahující se k pověstem o původu Čouů, o vzniku zemědělství, řemesel, ale i ke konkrétním historickým událostem) a *siao-ja* (xiǎo yǎ / 小雅) (obsahující básně podobné svým charakterem i tematikou lidové poezii) [Preuss, 1982, s. 13], které se zpívaly za doprovodu lakových píšťalek a strunných nástrojů. Poslední, nejstarší část pocházející z počátků vlády dynastie Čou, zvaná *sung* (sòng / 颂 / 頌) neboli hymny, oslavuje vládnoucí rody (hymny byly doprovázeny tanci a možná i jednoduchou pantomimou a krátkými jevištními výstupy ze zvuků litofonů, zvonů a bubnů).

Znalost souboru písní byla v kruzích společenské elity jedním ze základů vzdělání – písně byly zdrojem vhodných formulací, příručkou stylu, elegantního způsobu vyjadřování a autority. Vhodné citáty umožňovaly nenásilně a zaobaleně vyjadřovat rozmanité názory, záměry, pocity a návrhy, protinávrrhy i elegantní odmítnutí [Słupski & Lomová, 2006, s. 37].

c) **Čouské proměny** (Čou-i / Zhōuyì / 周易) - neboli nejstarší část výše zmíněné **Knihy proměn** (Yìjīng / 易经 / 易經), kterou údajně sestavili král Wen a jeho syn "vévoda z Čou". O. Král, jehož překlad Knihy proměn patří mezi nejlepší, píše o vzniku knihy toto [Král, 2005, s. 80, 81 a 84]: „Zatímco osm trigramů bylo připsáno bájnému Fu Si, šedesát čtyři hexagramy z nich měl podle legendy odvodit a vyložit historický čouský král Wen. Tento zakladatel čouské moci je měl údajně vytvořit v kritickém čase své cesty za mocí, jako vězeň tehdejšího vládce Šangů, posledního vládce té dynastie, kterou se mu nakonec podařilo zničit. Jak bylo osm trigramů spojeno se zakladatelem čínské civilizace, tak bylo tedy šedesát čtyři hexagramů spojeno se zakladatelem čínského státu, protože Čouové v době Proměn reprezentovali tuto čínskou státní ideu. ... Řadu prvních tří legendárních autorů uzavírá logicky mladší ze synů krále Wena, "vévoda z Čou", jenž do čínské tradice vstoupil jako duchovní otec čínské politické ideje a jejího etického řádu. Vévodovi z Čou bylo v tradici Proměn přisouzeno autorství výkladu 384 magických čar, tvořících oněch 64 hexagramů, které jako takové předtím charakterizoval jeho otec král Wen.“

Původně se tedy jednalo především o *věšteckou příručku*, která představuje nový typ věštění (postupně nahrazuje věštebné kosti) založený na počítání stonků řebříčku (jakým způsobem se znaky z řebříčku převáděly na hexagramy není přesně známo). Vidíme také, že dochází k přesunu od výkladu obrazce, který vznikl popraskáním určitého podkladu a měl znázorňovat určitou konfiguraci reality, k méně bezprostřední a více abstraktní rovině interpretace založené na počítání a číslech. Tato *změna věštecké techniky* nejspíš znamená definitivní **přechod od náboženské mentality k mentalitě naturalistické**, neboť znaky se už nejeví jako projev vůle duchů, nýbrž jako znázornění určité nastávající situace [Cheng, 2006, s. 254].

O dalších kanonických knihách se ještě zmíníme později (viz kapitola Objev papíru), nyní se ještě na okraj na okraj zastavme nad tím, jak číňané na kanonické knihy vlastně nahlíželi, neboť je patrné, že **kanoničnost byla úzce spjata se samotným písmem**.

Jak již víme, znaky čínského písma ve svém prvotním spojení s věštěním mají magickou, zaříkávací moc, která je neopustila ani ve všech pozdějších formách psaní,

obzvláště v poezii a kaligrafii. Tato moc však pochází z toho, že znaky na sebe bezprostředně berou přirozené linie všehomíra. Takové písmo ovšem neopouští mnoho prostoru pro osobní vyjadřování čili je kanonické *par excellence* ve smyslu čínského výrazu *t'ing* (jīng / 經), jímž se označuje jak osnova tkaniny, tak i kanonická kniha. Text stejně jako textilie pouze nechává vyvstat základním motivům vesmíru, nepřekrývá je jako diskurs o vesmíru. V tomto ohledu kanonické knihy představují útek vesmíru zapsaný ve znacích čínského písma, přičemž výsledkem je tkanina, která místo aby člověka od světa odlišovala, mezi nimi navozuje důvěrné pouto [Cheng, 2006, s. 75].

„Klasické (tj. kanonické) knihy jsou tedy věčný nejvyšší zákon, nezvratné veliké učení! Proto se podobají Nebi a Zemi, spojeny s magickými silami a božstvy; pronikajíc k pořádku věcí, stanoví všelidské zákony, pronikajíc k tajným úkrytům povah a duší, docházejí až do morku literárního díla“ [Liu Xie, 2000, s. 43].

2.1.4 Další písemné památky

Za dynastie Východní Čou, která se tradičně rozděluje na období Jara a podzimu (známé též jako období Letopisů) (Čchun Čchiou / Chūn Qiū / 春秋) (8. – 5. stol. př. n. l.) a období Válčících států (Čan Kuo / Zhàn Guó / 战国 / 戰國) (5. – 3. stol. př. n. l.), Čouové postupně ztráceli kontrolu nad množstvím malých států zakládaných silnými aristokratickými rodinami. V období Jara a podzimu existovalo kolem 170 státečků ovládaných aristokratickými rodinami, každý s vlastní metropolí. Tyto drobné státy vytvářely různé ligy a aliance, neustále mezi sebou zápolily diplomatickými i vojenskými prostředky a postupně jedny pohlcovaly druhé. V době Válčících států zůstalo již pouze sedm rivalských států [Fairbank, 1998, s. 58]. O Válčících státech se ještě zmíníme v kapitole Období sta škol, nyní se však letmo podívejme na písemné památky doby Jar a podzimu, neboť z této části čínských dějin se nám příliš mnoho nedochovalo.

Kromě nápisů na bronzových nádobách pocházejících z tohoto období se dále můžeme setkat s dochovanými básněmi (6. a 5. st. př. n. l.) na kamenných blocích ve tvaru bubnu, tzv. **kamenných bubnech** (š'-ku / shígǔ / 石鼓) (angl. drum-shaped stone blocks / stone drums), jejichž námětem je především *lov* a *vojenské výpravy*

[Słupski & Lomová, 2006, s. 40] a s nápisy na **smluvních tabulkách** (meng-šu / méngshū / 盟书 / 盟書) (angl. covenant tablets), které obsahují texty týkající se *spojenectví mezi jednotlivými rody*.

Z této doby rovněž pochází další význačné písemné dílo, a sice **Anály Čchun-čchiou** (někdy překládáno jako **Letopisy**, doslovný překlad zní "Jaro-podzim") (Chūn Qiū / 春秋), podle nichž se právě doba nazývá, neboť zachycují vybrané události z let 722 – 481 př. n. l. Zápisy těchto událostí (většinou se jedná o události důležité pro stát, jako je smrt vládců, otázky nástupnictví, státní návštěvy, zlověstná a šťastná znamení atd.) měly asi původně rituální charakter a byly pravidelně předčítané v chrámech duchům předků. Tím, že určitá skutečnost byla zapsána, získala jakési oficiální potvrzení a snad se pak ocitla v oblasti posvátna (víme, že se lidé ucházeli o to, aby se jejich jméno ocitlo v zápisech a že události, o kterých nebyl vládce oficiálně zpraven, se nezapisovaly). Kopie zápisů se pak posílaly na královský dvůr a do spřátelených států [Słupski & Lomová, 2006, s. 42]. Anály Čchun-čchiou jsou také *další kanonickou knihou*, která byla zařazena do konfuciánského kánonu.

Protože Anály Čchun-čchiou jsou v podstatě pouze strohé zápisy událostí, bývají často spojovány s neméně významným dílem, které z velké části objasňuje prostřednictvím četných anekdot a vyprávění (čímž se řadí mj. i mezi první díla čínské narativní prózy) události v nich obsažené, a to s **Cuo Čuanem** (Zuǒ zhuàn / 左传 / 左傳). Toto dílo, jež pravděpodobně vzniklo mezi 5. – 3. stol. př. n. l. (tedy za dynastie Východní Čou), je de facto prvním historiografickým dílem, jehož hlavní funkcí bylo zachovat a interpretovat důležité události.

V období Jara a podzimu dochází rovněž k řadě **změn** – z hlediska této práce se jako relevantní jeví především *inovace v oblasti metalurgie* okolo 6. st. př. n. l. (masová produkce bronzových nádob a začínající výroba ze železa) a *transformace společenské třídy š'* (shì / 士) z válečníků na vzdělance. „Členové elitní třídy (š') byli více než prostí aristokratičtí válečníci. Člen této třídy, jenž měl status džentlmena v čouské aristokracii, byl vzděláván v šesti oblastech: rituálech, hudbě, lukostřelbě, vozatajství, psaní a matematice. Zpravidla byli š' připraveni sloužit státu jak ve vojenských, tak i civilních záležitostech. Očekávalo se, že nebudou pouhými válečníky, ale i džentlmeny s vybranými způsoby chování“ [Loewe & Shaughnessy,

1999, s. 583, volně přeloženo z angličtiny]. Jak uvidíme dále, tato nová společenská třída vzdělanců hrála zásadní roli v čínských dějinách a vývoji čínského myšlení.

2.2 Dřevěné a bambusové destičky

Je možné, že již za dynastie Šang se psalo na **dřevěné** a **bambusové destičky** (mu-t'ien / mùjiǎn/ 木简 / 木简 a ču-t'ien / zhújiǎn / 竹简 / 竹简) (angl. wooden and bamboo strips / slips) – podle dochovaných zpráv víme jistě, že přinejmenším v době následující dynastie, tj. Západní Čou, se dřevěné a bambusové destičky používali ke psaní oficiálních dokumentů [Loewe & Shaughnessy, 1999, s. 299] (z důvodu málo trvanlivého materiálu se nám však destičky z tohoto období nedochovaly).

Dřevěné destičky se nazývají *fang* (fāng / 方) a **bambusové tien** (jiǎn / 简 / 简). Destiček ze dřeva se používalo pro krátké záznamy, zatímco delší zprávy se psaly na trvanlivější bambus. Záznam se prováděl bambusovým "perem" namočeným do šťávy z lakového stromu (barva byla obvykle černá). Je méně pravděpodobné, že se do destiček rylo, jak se dlouho všeobecně soudilo. Destičky byly úzké, a tak se na každou vešla pouze jedna, nanejvýš dvě řádky (počet znaků se pohyboval od 8 do 30). Delší text se zapsal na více destiček. Na horním okraji každé z nich se provrtal otvor, protáhl se jím řemínek nebo šňůrka a vznikla "kniha". Měla už svůj název – *cche* (cè / 册 / 册) (dnes se tohoto výrazu používá ve významu sešitek, svazek, dokument). Takové knihy byly ovšem velmi objemné. Filozof Meng-c' (Mèng Zǐ / 孟子) prý s sebou vozil na cestách "tři káry naložené bambusovými knihami" [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 165].

Jinde se dozvídáme [Chinatrazelz, c2007], že psát na bambusové a dřevěné destičky byl nelehký úkol. Vezměme si například bambusové destičky. Bambusy se nejdříve rozřezaly na části a následně na menší destičky. Ty se pak nad ohněm vysušily, čímž se zbavily vlhkosti, a tak v budoucnu neshnily a nesežrali je červi. Zpracované bambusové destičky byly dlouhé od 20 do 70 cm. Soudě podle těch, které byly vykopány ze starověkých hrobek, se královská nařízení a předpisy psaly na destičky 68 cm dlouhé, texty kanonických knih na destičky o délce 56 cm a soukromé dopisy na 23 cm dlouhé. Při psaní se používalo štětce (ale až od 3. stol. př. n. l., kdy byl štětec vynalezen) - v případě chyb se špatně napsané znaky

seškrabaly malým nožíkem a byly nahrazeny správnými. Nůž plnil stejnou úlohu jako dnešní guma.

Na bambusové a dřevěné destičky se psalo od shora dolů, přičemž každá řádka obsahovala pouze několik desítek znaků. K napsání rozsáhlejšího díla bylo potřeba tisíce destiček. Popsané destičky se následně řemínky svázaly dohromady a vytvořily tak knihu. V některých případech se nejprve nepopsané proužky svázaly do knih, a pak se ně psalo.

Jak uvidíme v následující kapitole, starověké knihy z bambusových a dřevěných destiček hrály velmi důležitou roli v čínské společnosti. Užívalo se jich až do té doby, než byly nakonec nahrazeny vynálezem papíru za dynastie Chan.

2.3 Období sta škol

V důsledku změn v hospodářském (např. již zmiňovaná výroba ze železa umožňující zdokonalení pracovních nástrojů, budování dopravních cest či změna funkce měst, které se stávají rovněž výrobními a obchodními středisky), politickém (slábnutí moci čouských králů mělo za následek úpadek mnoha vazalských států, kdy menší a slabší státy byly pohlcovány stále silnějšími, které usilovaly o ovládnutí celé říše) a společenském (vznik a růst profesionální byrokracie, která vytlačovala z pozic dědičné rody) životě došlo okolo 6. a 5. stol. př. n. l. k bouřlivému rozvoji mnoha filozofických škol. Vzniká poptávka po vzdělání a gramotnosti – **písmo**, které bylo dříve používáno především pro rituální potřeby, **se nyní stává důležitým nástrojem pro vykonávání úřednických funkcí** [Słupski & Lomová, 2006, s. 50]. Objevuje se již zmiňovaná **společenská vrstva vzdělců š'** (shì / 士), kteří navštěvovali knížecí dvory, na nichž se snažili uvést svou teorii v praxi. Postupem času zaujímali tito vzdělanci (či filozofové nebo učenci, jak jsou někdy také označováni) postavení rovnocenné s vyššími hodnostáři – politická moc si totiž uvědomovala, že se její legitimita nemůže opírat jen o sílu, nýbrž musí vycházet i z morální autority, a proto byli vzdělanci široce podporováni [Cheng, 2006, s. 200]. Dochází k soupeření mezi jednotlivými filozofickými školami, nastává doba, která se tradičně nazývá období „*sta škol*“.

Jednotlivé školy vznikaly na různých místech a v různých dobách. Nejprve vznikla škola **konfuciánců** (Žu-t'ia / Rújiā / 儒家), která se objevuje v prostředí

znalců obřadů, hudby a písemnictví; následně škola **mohistů** (Mo-t'ia / Mòjiā / 墨家), jež se vyvinula v prostředí profesionálních válečníků, strážců svatyní a znalců umění války; dále mezi učenci a poustevníky, kteří odmítali účast ve společenském a politickém životě, se utváří škola **taoistů** (Tao-t'ia / Dàojiā / 道家); z výčtu těch nejdůležitějších bychom neměli opomenout ani školu **legistů** (Fa-t'ia / Fǎjiā / 法家), která pravděpodobně vznikla asi v prostředí úředníků zabývajících se vězeními a tresty a která později v době prvního sjednocení (3. stol. př. n. l.) tvořila oficiální doktrínu.

Podívejme se nyní blíže na učení těchto škol a na jejich stěžejní díla (připisovaná samotným "zakladatelům", ačkoliv se většinou jedná o zápisy jejich žáků z pozdější doby), jež tvoří základ čínského myšlení a čínské kultury.

a) **Konfucianismus** (Rújiā / 儒家)

Za zakladatele konfucianismu se tradičně považuje **Konfucius** (což je polatinštěná podoba čínského Kchung fu-c' (Kōng fūzǐ / 孔夫子), mistr Kchung, zavedená jezuitskými misionáři) (551 – 479 př. n. l.), jenž pocházel ze společenské vrstvy š' a který na znamení nesouhlasu se špatnou vládou svého panovníka opustil rodnou zemi a putoval od jednoho knížectví do druhého ve snaze prosadit své myšlenky. Jeho učení je nejbezprostředněji obsaženo v díle zvaném **Hovory** (Lun-jü / Lúnyü / 论语 / 論語), což je sbírka Konfuciových výroků a soudů, které byly zapsány jeho žáky nebo žáky těchto žáků.

V jeho učení zaměřeném na etiku můžeme rozeznat tři základní "pilíře": *lidskost* (žen / rén / 仁), *učení* (süe / xué / 学 / 學) a *mysl pro rituál* (li / lí / 禮). Nejdůležitější ze všech pojmů je právě ona **lidskost** (rovněž někdy překládána jako soucitnost, humánnost či dobro), která označuje altruistický poměr k druhému člověku a otevřenost k dobru. Lidskost se projevuje ve vlastnostech, které jsou svrchovaně vztahové (neboť se zakládají na vzájemnosti a solidaritě) a které se dodnes silně projevují v hierarchických a závazkových vztazích, jimiž se vyznačuje čínská společnost [Cheng, 2006, s. 60]. Podle Konfucia být "lidský" znamená být s druhou osobou v bezprostředním vztahu, jenž je vnímán jako rituální – chovat se "lidsky" znamená chovat se obřadně. Z toho důvodu je **mysl pro rituál** velmi zásadní, neboť obřadné chování (často označované za pouhý formalismus, jenž však

v konfuciánském etickém ideálu zcela splývá s upřímností záměru) slouží jako kritérium, podle kterého se člověk liší od zvířete. Vedle obřadnosti (které se člověk učí) pak i samotné **učení** formuje člověka k "lidskosti" – učit se znamená učit se být "lidský". Praktické poznání má ale přednost před teoretickým – důležité je "vědět jak" spíše než "vědět že", neboť v učení jde především o to stát se "*ušlechtilým člověkem*" (t'ün-c' / jūnzǐ / 君子) a nejednat jako jeho protějšek, tedy jako "*malý člověk*" (siao-žen / xiǎorén / 小人). Kromě učení a smyslu pro rituál se lze setkat i s dalšími ctnostmi, kterými se vyznačuje "ušlechtilý člověk", jenž pozvedá svoji lidskost stále výš a výš. Jmenujme alespoň ještě **synovskou oddanost vůči rodičům** (siao / xiào / 孝), ze které je odvozena nauka o zařazení člověka v rodině, stejně jako ve společnosti (společnost byla v konfuciánském pojetí chápána jako "velkorodina" s panovníkem jako hlavou země) a z níž se odvozuje povinnost jedince řádně plnit předurčenou společenskou roli. Konfucius tedy vkládá veškerou naději v člověka a zároveň na něj také nakládá všechnu odpovědnost, kterou má člověk nejen k sobě, ale především k druhým – k této odpovědnosti člověka právě vede etické učení z důrazem na výchovu a kulturu [Král, 2005, s. 98].

Mezi další konfuciánské velikány patří **Mencius** (opět polatinštělá podoba čínského jména Meng-c' (Mèngzǐ / 孟子) neboli mistr Meng) (372 – 289 př. n. l.), jehož názory a myšlenky jsou zachyceny v stejnojmenném díle **Meng-c'** (Mèng Zǐ / 孟子), které mělo značný vliv na čínskou duchovní kulturu. Zabýval se mj. otázkou **přirozenosti** (sing / xìng / 性), přičemž tvrdil, že *lidská přirozenost je dobrá* (smysl pro morálku pochází z Nebes, jinými slovy od přirozenosti), resp. člověk svou přirozeností tíhne k dobru – špatným se stává pouze tehdy, zapomene-li na svůj dobrý základ.

Opačný názor, tedy že lidská přirozenost je špatná, zastával jiný významný konfuciánec jménem **Sün-c'** (Xúnzǐ / 荀子) (asi 325 – 238 př. n. l.), někdy také označován jako materialista a realista v protikladu k idealistickému Menciovi. Ve svém díle **Sün-c'** (Xúnzǐ / 荀子) tvrdí, že *podstata člověka je zlá*, to, co je v něm dobré, je důsledkem lidského snažení [Slupski & Lomová, 2006, s. 64]. Nebe (které je v jeho učení synonymem "přírody") vybavilo člověka touhami, jež vedou akorát k soupeření a nepořádku – proti tomu je třeba se postavit zejména pomocí výchovy a vzdělání. Tvrdí, že dávní světci a králové zavedli obřady (li / lǐ / 禮) a princip

spravedlnosti (i / yì / 義), jinými slovy "uměle" vytvořili smysl pro morálku, čímž se už značně posouvá i od samotného Konfucia. Není náhodou, že jeho dílo má velmi blízko k legistům a že mezi jeho nejvýznačnější žáky patřil *Chan Fej-c'* (Hán Fěizǐ / 韓非子/ 韓非子), který legismus povýšil na filosofii, a *Li S'* (Lǐ Sī / 李斯), ministr autoritativních metod ve službách budoucího Prvního císaře.

b) **Mohismus** (Mòjiā / 墨家)

Školu mohistů, která vystupovala v ostré opozici vůči konfucianismu, založil **Mo-c'** (Mòzǐ / 墨子) (asi 479 – 438 př. n. l.), mistr Mo, jenž pravděpodobně pocházel z řemeslnických kruhů, z čehož možná vyplývá i jeho učení obhajující prostého člověka a jeho zájmy (základní ideje mohistů jsou obsaženy v knize **Mo-c'** (Mòzǐ / 墨子) dochované v několika odlišných verzích). Mohismus má rysy plebejské a utopické ideologie, přičemž mezi základní pojmy této nauky patří především "**užitečnost**" (lì / lì / 利), "**šetrnost**" (tiē-jūng / jiéyòng / 节用 / 節用) a "**výkonnost**" (kūng / gōng / 功), neboť veškerá činnost má mít za cíl *prospěch a užitek společnosti* [Słupski & Lomová, 2006, s. 68]. Dobré je tedy to, co prospívá celku, nikoliv jednotlivci. Na základě kritéria užitečnosti odsuzuje přepychové pohřby a dlouhou dobu smutku (což prosazovali konfuciánci), která jednak narušuje výrobní činnost a jednak snižuje porodnost. Neužitečné jsou rovněž dobovačné války a zbytečné náklady na luxus feudální šlechty a knížecích dvorů. Hlavní myšlenky jeho učení tvoří zejména "**všeobecná láska**" (tiēn-aj / jiān'ài / 兼爱 / 兼愛), jež se nese v duchu myšlenky "jednat s cizím, jako jednáme sami se sebou" (tato rovnostářská myšlenka je samozřejmě protikladem ke konfuciánskému ritualismu), a **aktivní pacifismus**, který má některé společné prvky s etikou "potulných rytířů" (xiá / xiá / 俠) napravujících křivdy. Mo-c' se také snažil o to, aby byl umožněn postup těm nejschopnějším, čímž se staví proti zvyku, běžnému v aristokratických rodinách, držet si vládní a ministerské funkce pro sebe a předávat si je dědičně. Ve srovnání s jinými filozofickými školami tehdejší doby se de facto jednalo o jedinou školu, která se hlásí k *deismu* [Král, 2005, s. 151] – nejvyšší bůh (Šang-ti / Shàngdì / 上帝) a další božské duchovní bytosti zabezpečují světový řád a plní úlohu

retributivní spravedlnosti, jinými slovy na místo úcty člověka k sobě a k bližním zde působí naděje na odměnu a naopak strach z trestu.

c) **Taoismus** (Dàojiā / 道家)

Škola taoistů bývá tradičně spojována s údajným zakladatelem tohoto myšlenkového proudu, tedy se "**Starým Mistrem**" (Lao-c' / Lǎozǐ / 老子) (asi 6. stol. př. n. l.), což může být přezdívka dotyčné osoby či zkratka delšího jména. O vlastním životě "Starého Mistra" příliš mnoho nevíme – legenda praví, že byl kronikářem archivu ve státě Čou (Zhōu / 周), kam ho prý dokonce přišel navštívit i sám Konfucius se žádostí o radu, a odkud odešel, když viděl jeho úpadek. Cestou na západ, na žádost strážce průsmyku, sepsal nejzákladnější dílo taoistického učení, **Tao-te-ťing** (Dàodéjīng / 道德经 / 道德經), což je řada nesmírně stručných rytmických a rýmovaných básní jedinečného stylu, který je prostý až k nesrozumitelnosti [Cheng, 2006, s. 174] (u nás se s tímto dílem lze seznámit ve vynikajícím překladu Bertý Krebsové [Laozi, 1997]). Ústřední pojmem učení je *tao* (dào / 道), se kterým se můžeme setkat i v naukách jiných filozofických škol (např. u Konfucia znamená "cestu" a "mravní standard"), nicméně zde je použitý ve zcela jiném významu. Jedná se o nejvyšší a všeobecný princip – *tao* je "vše a nic" zároveň, je samo "bez původu" a přece "kořenem" všeho, je trvale "bez činnosti" a přece "zdrojem" veškerého bytí a dění. Tím, že je "stejně" či "totožné", nevzniká zde problém "subjektu a objektu", člověk a příroda tvoří jedno. Základním principem je tu tedy **ztotožnění**, souznění s přírodou, s přirozenou mírou věcí, žít podle ní a **neodchýlit se od své přirozenosti** (která nemá nic společného s morálkou, jak jsme viděli např. u Mencia). Taoismus odmítá instituce s jejich "příkazy a zákazy", odmítá moc a násilí, jakoukoli přehnanost a překotnost, jakékoli "zasahování", neboť to vše narušuje přirozený běh, přirozenou míru věcí [Laozi, 1997, s. 16-20]. Proto jádro taoistického učení tvoří "**nekonání**" (wu-wei / wúwéi / 无为 / 無為), někdy překládáno jako "nejednání" či "nezasahování", jež však netkví v "nicnedělání" v tom smyslu, že bychom pasivně složili ruce do klína, nýbrž v tom, že se nedopustíme žádné agresivní, záměrné, vměšující se akce a necháme působit samotné *tao*, resp. jeho sílu *te* (dé / 德), skrze kterou se *tao* projevuje v konkrétních věcech. Důležité je intuitivní poznání sebe sama, které vede ke zklidnění, pochopení

osudu a opravdovému vědění, poznání "podstaty věcí" (kterého lze dosáhnout spíše vnitřní kontemplací než zvenčí nabytými poznatky jako je tomu u konfuciánců, proti jejichž učení se taoismus důrazně staví). Taoismus nechce nikoho formovat, zlepšovat, vnučovat mu svůj pojem dobra, svůj pojem pravdy, protože "snaha napravovat lidi vede k pokrytectví, snaha řídit lidi vede k pohromám ve společnosti". Z toho důvodu "poučovat beze slov, jednat bez zasahování" je vrcholem taoistické moudrosti [Laozi, 1997, s. 21].

Za druhého největšího taoistického filozofa bývá považován **Čuang-c'** (Zhuāngzǐ / 庄子 / 莊子) (369 – 286 př. n. l.), jenž údajně zastával nevýznamné úřednické místo, leč později se dobrovolně uchýlil do ústraní a projevoval se jako velmi výstřední postava, o níž kolovalo mnoho historek. Jeho dílo **Čuang-c'** (Zhuāngzǐ / 庄子 / 莊子), které částečně napsal on a částečně jeho žáci a žáci těchto žáků, je psané košatou prózou vysoké literární úrovně a poetických kvalit, díky nimž zaujalo důležité místo v dějinách čínské (nejen knižní) kultury. Tradičně se uvádí, že Čuang-c' rozvíjí myšlenky "Starého Mistra" a dává jim skvělou esejistickou formu [Kráľ, 2005, s. 181]. Ve svém díle využívá všech možných prostředků k zesměšnění diskursivního rozumování a k odsouzení jeho jalovosti – slova jsou zde použita mnohdy v jiném nebo i v úplně opačném smyslu, než jaký mají v běžné řeči [Cheng, 2006, s. 104], neboť **řeč je relativní** a nedokáže pravdivě uchopit realitu. Proto zavrhuje intelektuální poznání a zdůrazňuje **poznání prostřednictvím přímé zkušenosti**, poněvadž běžnými prostředky komunikace, jako je např. řeč, je poznání nedosažitelné. Podobně jako "Starý Mistr" i on nabádá ke splynutí s přírodou, přestat usilovat, chtít, prosazovat své myšlenkové rámce a svůj způsob jednání a spokojit se pouze s nasloucháním a s odrážením věcí takových, jaké jsou – „neboť dokonalý člověk zachází se svým srdcem jako se zrcadlem, za ničím nejde, ničemu nevychází vstříc, všechno odráží, aniž si cokoli ponechá. Neboť jen tak se dají překonat věci, aniž se o ně sebeméně zraňujeme“ [Zhuangzi, 2006, s. 138].

Není náhodou, že učení taoistické školy, a zejména dílo Čuang-c', díky své myšlenkové nezávislosti, důrazu na individuální svobodu a návrat k přírodě, mělo v pozdější době značný vliv na rozvoj poezie a umění.

d) **Legismus** (Fǎjiā / 法家)

Legisté jsou pravděpodobně první političtí myslitelé v Číně, kteří se nezabývají tím, jací by lidé měli být, nýbrž jací opravdu jsou. Zajímají se především o to, **jakým způsobem správně řídit stát** - na místo etických konfuciánských hodnot a odvolávání se na autoritu starověku razí myšlenku přesně fungujících přísných zákonů, které jsou závazné pro všechny. Má-li se jednat účinně, je třeba jít s dobou a přizpůsobit se změnám, nikoliv odvolávat se neustále na starověk a tradici.

Syntézu legistických názorů provedl nejvýznamnější myslitel vrcholné doby legistů **Chan Fej-c'** (Hán Fěizǐ / 韩非子 / 韓非子) (asi 280 - 233 př. n. l.), jenž údajně trpěl vadou řeči, a proto více psal než hovořil. V jeho stejnojmenném díle **Chan Fej-c'** (Hán Fěizǐ / 韩非子 / 韓非子) nalezneme tři důležité myšlenky nezbytné k správnému řízení státu – **zákon** (fa / fǎ / 法) platící pro všechny (což je samozřejmě neslučitelné s konfuciánskými rituálními vztahy), **pozice síly** (shì / shì / 勢 / 勢), z níž pochází moc (nikoliv z morální a osobní kvality panovníka, jak je tomu u konfuciánců) a **techniky** (shù / shù / 术 / 術) čili dobré převodové mechanismy přenášející moc a autoritu od panovníka k lidu [Cheng, 2006, s. 230]. Je patrné, že legisté si jasně uvědomovali, že nelze vládnout dobrými úmysly, nýbrž spolehlivými institucemi. Proto také není divu, že získali rozhodující postavení na dvoře Prvního svrchovaného císaře Čchin Š-chuanga (Qín Shǐhuáng / 秦始皇), sjednotitele Číny pod dynastií Čchin (Qín / 秦) (3. stol. př. n. l.).

2.4 První sjednocení

Dobu Válčících států vítězně ukončil v roce 221 př. n. l. čchinský král, jenž si tohoto roku podrobil poslední ze vzdorujících států a prohlásil se za **Prvního svrchovaného císaře** Čchin Š-chuanga (Qín Shǐhuáng / 秦始皇). Tento první sjednotitel Číny uskutečnil v souladu s legistickým učením řadu **reform** směřujících k posílení neomezené moci panovníka, vládnoucího prostřednictvím složitého byrokratického systému.

Již zmiňovaný ministr Li S' (Lǐ Sī / 李斯), který působil na dvoře Prvního svrchovaného císaře, doporučil **zakázat** v roce 213 př. n. l. **učení všech** ostatních **škol** kromě legismu – jedině státem schválení učenci měli právo učit, jediným zdrojem tohoto učení měly být současné texty legistů a zákony jimi koncipované,

císařem vydávané [Král, 2005, s. 209]. Na jeho doporučení byly zničeny všechny staré kroniky s výjimkou kronik a archivů rodného státu Prvního svrchovaného císaře, bylo zakázáno také soukromé držení kanonických knih a filozofických spisů – **mimo zákon byla postavena veškerá literatura** s výjimkou knih o lékařství, zemědělství a věštění. Údajně prý nebyly ničeny pouze knihy, jak lze usuzovat z legendy o popravě čtyř set šedesáti učenců, kteří byli v roce 212 př. n. l. potrestáni za držení a propagaci zapovězených knih. Dnes je však pravdivost tvrzení o popravě učenců (konfuciánců – proto je také v konfuciánské tradici Prvních svrchovaný císař pokládán za prototyp krutého vládce a nepřítele) zpochybňována [Obuchová, 1999, s. 53], neboť na kamenných stélách prý První svrchovaný císař proklamoval i úctu ke konfuciánské lidskosti a synovské oddanosti, čímž chtěl asi uklidnit své poddané. Knihy byly ničeny *nikoliv pro svůj obsah*, ale především *pro formu*, tedy starý paralelní jazyk, který byl v rozporu s další významnou reformou Prvního svrchovaného císaře, a to se **sjednocením písma** (mezi jeho další reformy patří i sjednocení měny, míry a váhy). Obsah knih byl tedy až na druhém místě, což nám dokládají i zachované proticísařské filozofické traktáty psané podle již unifikovaných pravidel.

3 Papír a tisk z dřevěných desek

3.1 Objev papíru

Následující dynastie Chan (Hàn / 汉 / 漢), podle níž odvozuji dnešní čínštině své jméno (vědní obor, který se zabývá výzkumem Číny, se v čínštině nazývá *chan-süe* (Hàn xué / 汉学 / 漢學), v překladu věda o Chanech), zvolila za svoji státní ideologii konfucianismus, jenž podobně jako legismus byl pro svoji státní ideologii neméně vhodný. Jednotná ideologie a kultura se začínala budovat především za vlády císaře Wu (Hàn Wǔdì / 汉武帝 / 漢武帝) (140 – 87 př. n. l.), který prosadil státní konfucianismus za státní učení nikoliv cestou restrikce všech ostatních učení, nýbrž **zavedením státních zkoušek** povinných pro všechny uchazeče o státní službu (pochopitelně náplní těchto zkoušek bylo konfuciánské učení čili drtivá většina vzdělanců prošla velmi důkladným konfuciánským školením). Takto vznikl systém císařských zkoušek, jenž se v principu zachoval až do roku 1905 (tedy téměř až do pádu císařství) a který vedl ke vzniku mocné sociální skupiny – **byrokracie** (každý mocný rod usiloval o to, aby měl co nejvíce svých členů ve vysokých úřednických funkcích, a proto neměla císařská akademie potíže s náborem posluchačů).

Do této doby se psalo především na již zmiňované bambusové a dřevěné destičky a od 3. stol. př. n. l., kdy byl vynalezen **štětec** (tradičně se za vynálezce štětce považuje jeden z generálů říše Čchin, Meng Tchien (údajně jej vynalezl roku 210 př. n. l.)), pak také na **pruhy hedvábí** – ty se navinovaly na dřevěné válečky, čímž vznikla "kniha" či lépe řečeno "knižní svitek" *t'üan* (juàn / 卷) (později tento znak začal označovat nejen knižní svazek, ale také i kapitolu). Poněvadž však, jak uvádějí dynastické historie, "byl bambus příliš těžký a hedvábí příliš drahé", vyvstávala potřeba naleznout vhodnější materiál, zvláště v době rozvíjející se byrokracie, kdy písemné záznamy byly každodenní nutností [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 166]. Řešení se objevilo okolo 1. století př. n. l., kdy byl vynalezen **papír**. Tradice připisuje vynález papíru eunuchovi *Cchaj Lunovi* (Cài Lún / 蔡伦 / 蔡倫), o němž se ví, že v roce 105 př. n. l. o objevu podal císaři zprávu. On sám však s největší pravděpodobností papír nevynalezl, spíše jeho výrobu *zdokonalil* –

nejstarší papíry vyrobené z konopných vláken byly velmi hrubé a nedalo se na ně psát čili pravděpodobně sloužily jako balící materiál. Papír v době Cchaj Luna se vyráběl z chomáčů hedvábí a asi právě jeho zásluhou se pak začalo k výrobě papíru užívat *kůry z morušovníku, starých rybářských sítí a nejrůznějších přírodních vláken* [Twichett, 1983, s. 11].

Papír se nejprve označoval jako *cchaj-č'* (càizhǐ / 蔡紙 / 蔡紙) podle údajného vynálezce, později pouze *č'* (zhǐ / 紙 / 紙) (tento znak se ve stejném smyslu užívá v čínštině dodnes). Teprve však až ve 3. a 4. století se papír skutečně rozšířil a zcela nahradil dřevěné a bambusové destičky a hedvábné svitky. V šestém století se používal již téměř v celé Střední Asii a později, okolo osmého století, se dostal prostřednictvím čínských válečných zajatců do Arabského světa (okolo roku 800 se v Bagdádu začal papír vyrábět), odkud pak byl pravděpodobně v jedenáctém století uveden do Evropy.

Papírová kniha měla i nadále **vzhled svitku** – pruhy papíru se slepovaly a natáčely na dřevěný váleček podobně jako hedvábí. Oba konce válečku se různě barvily podle skupiny děl, do níž rukopis náležel, přičemž majetní lidé měli válečky ze vzácných druhů dřeva, stříbra či slonoviny. Na svitek se pak nalepil štítek s názvem díla (jeden svitek obvykle zahrnoval text jedné kapitoly daného díla). Svitky měly různou šířku (od 1 cm výše) a různou délku (až do 10 metrů), což znamenalo jejich nepříliš snadné skladování. Psalo se na šířku (na papíře byly linky narýsované zřejmě olůvkem) a text končil tam, kde byl pruh přilepen k válečku – na kolofonu na konci svitku se obvykle uváděly údaje o době a místě napsání či opsání textu společně s jinými okolnostmi, které pisatel pokládal za důležité.

V této době došlo také k oficiálnímu **sestavení konfuciánského kánonu**, přičemž počet knih byl za jednotlivých dynastií odlišný – zpočátku se jednalo pouze o **pět kanonických knih** (již jsme se zmínili o *Knize Dokumentů, Knize Písní, Knize Proměn* a *Análech Čchun-čchiou* – poslední z pěti byly *Zápisy ritů* (Li-t'i / Lǐjì / 禮記 / 禮記), přičemž někdy se hovoří i o šesté kanonické knize, a to o *Knize hudby* (Jüe-t'ing / Yuèjīng / 乐经 / 樂經), která se nám však nedochovala a která je v zkrácené podobě obsažená v *Zápisech ritů*), postupem času se ale kánon rozšiřoval (z pěti na dvanáct, a pak dokonce i na třináct knih), neboť kanonickou knihou se mohl stát každý text, jenž byl zásadní pro "objasnění nebeských principů a napravení lidské mysli" [Cheng, 2006, s. 75] (o kanoničnosti viz podkapitola Nejstarší texty).

Mluvíme-li o čínské knižní kultuře, jistě bychom neměli opomenout velmi ambiciózní projekt této doby, který započal dvorský astrolog (hodnost astrologa neobnášela pouze astrologické výroky a jejich interpretaci, ale také vedení císařského archivu a kroniky císařových činů) *S'-ma Tchan* (Sīmǎ Tán / 司马谈 / 司馬談) a který dokončil jeho syn *S'-ma Čchien* (Sīmǎ Qiān / 司马迁 / 司馬遷), a sice sepsání velkých encyklopedických dějin Číny zvaných **Historikovy zápisy** (Š'-t'i / Shǐjì / 史记 / 史記) zahrnující dějiny od počátku čínské civilizace až do doby císaře Wu.

Neméně velkolepý projekt byl uskutečněn za vlády císaře Čchenga (Hàn Chéngdì / 汉成帝 / 漢成帝) (32 – 8 př. n. l.), kdy byla shromážděna veškerá tehdy existující literatura a sepsána její **bibliografie**. Tuto práci vedl učenec *Liou Siang* (Liú Xiàng / 刘向 / 劉向) a dokončil ji po jeho smrti jeho syn *Liou Sin* (Liú Xīn / 刘歆 / 劉歆). Systém zvaný *čchi-lüe* (qīlüè / 七略), podle něhož byla bibliografie uspořádána, se stal v Číně na dlouho dobu vodítkem pro klasifikaci knih – skládá se ze sedmi oddílů, které zahrnují [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 178]:

- I. editorskou činnost
- II. kanonické knihy
- III. filozofii
- IV. básnictví
- V. vojenství
- VI. astrologii
- VII. magické umění

Výše zmíněná bibliografie, jež byla vytvořena v prvním století př. n. l., také významně *ovlivnila* následující dějiny v několika ohledech [Dudbridge, 2000, s. 4-7]:

- byl založen "státní úřad pro knihy" (pi-šu-t'ien / bīshūjiān / 秘书监 / 秘書監), jenž působil ve funkci národní bibliografické agentury
- zavedená věcná klasifikace se stala dlouhotrvajícím vzorem pro tvorbu císařských bibliografií následujících dynastií
- katalog císařské knihovny byl vzorem pro národní bibliografii (z jistého úhlu pohledu bychom tedy mohli říci, že Čína má nejstarší národní knihovnu na světě)

3.2 Předchůdci knihtisku

Kořeny čínského knihtisku sahají do hluboké minulosti. Již za vlády zmiňovaného prvního sjednotitele Číny Čchin Š-chuanga se můžeme setkat s používáním **pečetí**, jež představují prvního předchůdce budoucího knihtisku. Za dynastie Chan se používání těchto pečetí velmi rozšířilo a jejich vyřezávání (vyráběly se ze zlata, stříbra, jadeitu, slonoviny a dalších materiálů) se stalo ceněným uměleckým řemeslem. Není nezajímavé, že znak *jin* (yìn /印) dodnes označuje nejen pečeť, ale i všechny způsoby tisku.

Za druhého předchůdce knihtisku lze považovat **otisky textů vyrytých do kamenných stél**. Kopírování těchto textů, čínský *tcha* (tà / 搨), začalo ve 2. století n. l. po té, co byly v kameni zvěčněny konfuciánské kanonické knihy. Dochované záznamy hovoří o tom, že jakmile byly stély zpřístupněny veřejnosti, zaplnily ulice hlavního města povozy lidí, kteří přijeli zblízka i zdaleka, aby si otisk pořídili [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 167]. Postup snímání textu byl následující – na stélu se položil tenký navlhčený papír a tuhým štětcem se pečlivě vtláčil do všech štěrbin nápisu. Když papír uschl, přetřel se speciální širokou štětkou namočenou v tuši (o tuši viz kapitola Xylografie). Po jeho odloupenutí ze stély na něm vyvstal bílý nápis na tmavém pozadí, přičemž z těchto otisků se pak vyráběly svitkové papírové "knihy", o nichž jsme hovořili výše.

V taoistických a buddhistických **amuletech**, které se rozmnožovaly pomocí razítek, můžeme spatřovat třetího předchůdce knihtisku. Amulety obsahovaly kromě obrázků (častým motivem byl např. Buddha) i poměrně rozsáhlé texty, jak lze soudit z dochovaných nálezů [Twichett, 1983, s. 13-16].

3.3 Příklad buddhismu

Ještě předtím, než pojednáme o vynálezu čínského knihtisku, zastavme se krátce u dalšího z výrazných myšlenkových proudů, jenž spolu s konfucianismem a taoismem hraje zásadní roli v čínském myšlení a kultuře a který se značnou měrou zasloužil o rozvoj knihtisku a vzdělanosti.

Buddhismus je indické učení, které se do Číny dostalo okolo 1. stol. n. l. (údajně prý již ve 3. stol. př. n. l. byly vysílány z Indie do okolních států první

buddhistické misie, není však jisté, zda některá z nich došla až do Číny), přičemž během několika dalších staletí toto učení zapustilo hluboké kořeny nejen v Číně, ale i dalších zemích Dálného východu. Zpočátku se buddhismus v Číně šířil velmi pomalu a jeho vliv byl pramalý, dokud se nezměnila společenská i duchovní situace. Tato změna nastává koncem dynastie Chan, kdy dochází k opětovnému roztržštění Číny, která byla znovu sjednocena až koncem 6. stol. n. l. (za krátce trvající dynastie Suej (Suí / 隋) (6.- 7. stol. n. l.), jejíž ústřední moc následně převzala slavná dynastie Tchang (Táng / 唐) (7. – 10. stol. n. l.) v roce 618 n. l.). Během této doby dochází k rozšiřování buddhismu a zároveň i k jeho radikální proměně, neboť jak uvidíme dále, zejména taoisté v buddhismu spatřovaly mnohé shodné rysy s vlastním učením.

Buddha (což lze přeložit jako Probuzený, lépe řečeno duchovně probuzený, procitnuvší člověk) byl mocný aristokrat jménem *Siddharta Gautama* z rodu Šákjů, žijící přibližně v letech 540 – 480 př. n. l., tedy téměř v tom samém čase, kdy v Číně žil slavný Konfucius. Poté, co opustil svůj rodný palác a vzdal se tak veškerého přepychu, putoval od učiteli k učiteli a věnoval se askezi a meditaci, aby nakonec pochopil **Čtyři velké pravdy života** [Král, 2005, s. 249]:

- 1) život je trýzeň/utrpení (*dukkha*)
- 2) zdrojem této trýzně/utrpení je žízeň po životě (*tanha*)
- 3) k zániku/zrušení trýzně/utrpení existuje cesta
- 4) touto cestou je *Osm cest*: pravé vědění, pravý záměr, pravá řeč, pravé jednání, pravé živobytí, pravé úsilí, pravá pozornost, pravá meditace

Buddha označoval své učení mnohoznačným slovem *dharma*, což lze chápat jako to, co je (eticky) dovolené, správné, prospěšné. Dharma byla ale i přirozený kosmický řád vznikání a zanikání světa, něco, co existuje nezávisle na lidské vůli a chtění, co je věc nazření či probuzení, něco, co Probuzený z rodu Šákjů pouze znovu objevil, a pak předával dál. Dharma svou mnohovýznamností připomíná čínské *tao*, a proto také není překvapující, že tímto slovem byla do čínštiny překládána. Mezi základní pojmy buddhistického učení patří *karma*, která představuje souhrn veškeré činnosti jednotlivce, jeho skutky, slova a myšlenky. Všechno má svou příčinu a důsledek, a tak karma současnosti je důsledkem karmy minulého života a příští karma je důsledkem karmy života současného, jinými slovy řečeno, každý okamžik našeho života je odplatoou za to, co člověk činil v životě

minulém. Tento koloběh životů a smrtí se nazývá *samsára*, což je další ze základních pojmů buddhismu. Koloběh je utrpením, v němž nás udržuje naše nevědomost *avidža*, která spočívá v tom, že nechápeme pravý stav věcí, že to, co se jeví, je jen zdánlivé a pomíjivé – a přesto právě na tom, co je pomíjivé, lpíme, tedy lpíme na životě a bojíme se smrti. Ono duchovní probuzení neznamena nic jiného než pochopení pravé povahy věcí, vymanění se ze zmiňovaného utrpení, z onoho řetězce příčin a následků, osvobození se od všeho lpění a splynutí s univerzálním bytím. Právě dodržováním Osmi cest, o nichž jsme hovořili výše, lze dosáhnout tohoto splynutí, které se označuje jako *nirvána* (překládáno jako vyhasnutí nebo vyvanutí) a které je cílem všech buddhistů.

Buddhovo učení se postupem času rozpadlo do mnoha *škol* a rozrostlo do mnoha *větví* – Buddha byl dokonce na čínském území ztotožňován se "Starým Mistrem", neboť ten, jak již bylo řečeno, odešel na Západ čili pro taoisty byl buddhismus pouze západním aspektem učení "Starého Mistra". V Číně byla pravděpodobně nejznámější **sekta čchanového buddhismu** (čchan / chán / 禪 / 禪), dhjánová sekta (*dhjána* znamená meditace), neboť čínské slovo *čchan* je zkratkou dvouslabičného *čchan-na* (chán'nà / 禪那 / 禪那), což je fonetický přepis sanskrtského slova *dhjána* ve významu sedět v tiché meditaci a v soustředěné kontemplaci (čchan je ve světě více znám pod japonským čtením tohoto znaku – *zen*). Podle tradice se jednalo o Buddhovo esoterické učení, které nebylo obsaženo v sútrách, ale předávalo se pouze osobním stykem a vlivem. Legenda praví, že toto učení do Číny přinesl indický mnich **Bódhidharma** (480 – 528 n. l.), označovaný za prvního patriarchu této sekty, jenž pravděpodobně pobýval v Číně na počátku 6. století a k jehož životu se váže řada rozličných historek (např. velmi známé je jeho devítileté setrvání v asketické meditaci čelem ke skále) [Chuej-neng, 1990, s. 13-15]. Je však velmi pravděpodobné, že čchan nebyl do Číny přinesen, nýbrž zde vznikl, protože již před příchodem Bódhidharmi se můžeme v Číně setkat se základními prvky čchanu. Čchanový buddhismus lze charakterizovat jako iracionální, intuitivní, bezprostřední či paradoxní (jak je patrné z čchanových koánů (*gōng'àn* / 公案)), což se projevovalo především v čínském umění (zejména v lyrické poezii, tušové malbě a kaligrafii).

Pro účely této práce jsou důležité především **překlady** a **komentáře** sanskrtských **súter** různých škol, které do Číny donesli indiští mniši či pro které do Indie putovala řada poutníků (zápisky z jejich cest tvoří zvláštní žánr čínské

buddhistické literatury – nejstarší dochovaný čínský cestopis, jenž dosáhl obrovské popularity, se jmenuje *Zápisky o buddhistických zemích* (Fo-kuo-ťi / Fó guó jì / 佛国记 / 佛國記). Neměli bychom opomenout neméně významné dílo mnicha Süan-canga (Xuán Zàng / 玄奘) *Zápisky o západních krajinách za Velkých Tchangů* (Ta-Tchang-xi-jü-ťi / Dà Táng xī yù jì / 大唐西域记 / 大唐西域記), jehož cesta byla později narativně zpracována ve slavném díle čínské literatury *Putování na Západ* (Si-jou-ťi / Xī yóu jì / 西游记 / 西游記), u nás známé jako *Opičí král*). Překlady súter a komentáře k nim, později i buddhistické biografie a hagiografie, znamenaly nejen obohacení čínské literární tradice, ale i (a to především) významný faktor v šíření čínského knihtisku.

3.4 Xylografie

Není přesně známo, do které doby spadá vynález **tisku z dřevěných desek** (xylografie) (angl. wood-block printing) (mu-kche-šu / mùkèshù / 木刻术 / 木刻術 nebo také mu-pan-chua / mùbǎnhuà / 木版画 / 木版畫), který měl v Číně epochální význam na rozdíl od Evropy, kde sehrál rozhodující roli tisk z pohyblivých typů. Tisk z desek měl vzhledem k čínskému znakovému písmu řadu výhod a zůstal rozšířený až do 20. století. S knihtiskem se můžeme setkat už za dynastie Tchang (Táng / 唐) (7.- 10. stol. n. l.), kdy se Čína v době rozkvětu této dynastie řadila k nejmocnějším a největším říším světa. Došlo k rozvoji řemesel a obchodu, kvetla literatura (tchangská poezie se stala vzorem čínského básnictví na několik příštích staletí) a šířil se buddhismus, jenž se uchytil ve všech vrstvách společnosti. V této době také započal přechod od vlády aristokratických rodin ke státní správě prováděné s pomocí speciálně vycvičené byrokracie, vybírané na základě schopností, částečně prostřednictvím *státních zkoušek*. Dochází k soustavnému *rozvoji vzdělanosti*, nejen zásluhou státních zkoušek, ale i za přispění mj. systému škol a literární tvorby [Fairbank, 1998, s. 103-104].

Z období konce dynastie Tchang také pochází nejstarší dochovaná tištěná kniha na světě zvaná **Diamantová sútra** (Ĥin-kang-ťing / Jīngāngjīng / 金刚经 / 金剛經), jež byla nalezena v proslulých buddhistických jeskynních chrámech s bohatou malířskou a sochařskou výzdobou a s množstvím rukopisů a tisků poblíž Tun-

chuangu (Dūnhuáng / 敦煌). Údajně ji vytiskl 15. dne 4. měsíce roku 868 jistý Wang Ťie, aby uctil památku svých rodičů [Twichett, 1983, s. 21 a 22]. Poněvadž se jedná o velmi dokonalý výrobek, můžeme předpokládat, že je už výsledkem delšího vývoje a že se tisk provozoval v buddhistických chrámech nejméně sto let před tím.

Z buddhistické provenience pochází i osmistránková tištěná sůtra z roku 939 ve formě skládanky, tzv. *če-c'* (zhézi / 摺子), jejíž způsob vazby představuje přechodné stadium mezi svitkem a pozdějším typem stránkové knihy (vazba *če-c'* se v čínském buddhistickém tisku udržela až do současnosti).

Kromě výše zmíněných památek lze nalézt i *písemné zmínky* o existenci tisku v Číně již v tchangské době. V záznamu úředníka Liou Pina z roku 883 se líčí, jak pobýval v dočasném exilu v provincii S'-čchuan (Sìchuān / 四川), kde měl možnost prohlédnout si knihy tištěné z desek. Jednalo se především o věštecké příručky, snáře a učebnice, přičemž kvalita tisku prý byla špatná (stránky byly někde tak pomazané tuší, že byly těžko čitelné). Z toho mj. vyplývá, že tisk proniknul i do oblasti světské a to právě do té, která byla komerčně nejvýhodnější. Není však jisté, že by se tisk rozšířil v této době i do jiných oblastí Číny [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 168].

Technika tisku z desek byla taková, že se dřevěná deska nejprve potřela lepidlem z vařené rýže. Po té se na desku položil tenký papír s napsaným textem a znaky se otiskly na dřevo (vlastnosti dřeva, z něhož deska byla, ovlivňovaly kvalitu tisku – často se užívalo hrušňové dřevo, pro potřeby císařského dvora bylo používáno tvrdé a kvalitní dřevo). Podle otisku vyřezal řezbář reliéfně znaky a pomazal je tuší. Pak se na desku přiložil papír, přešel štětkou a sňal se otisk. Práce postupovala velmi rychle – jeden tiskař mohl sejmout až dva tisíce otisků denně. Při tisku mohlo dojít k tomu, že se některá deska poškodila, a tak pro další vydání bylo nutné vyrobit novou, jež se nepatrně lišila od ostatních. Taková vydání se nazývala "*opravená vydání*" (siou-pu-pen / xiübüběn / 修补本 / 修補本). Kromě toho se také tiskly knihy i z desek doplněných deskami z jiných vydání. Těm se potom říkalo "*záplatovaná vydání*" (paj-na-pen / bǎinàbèn / 百衲本), neboť doplněné tiskařské desky se obvykle lišily rukopisem či úpravou a vydání se tak podobalo záplatovanému mnišskému rouchu. Nepostradatelným materiálem pro tisk byl samozřejmě *papír*, a pak také *tuš*. Papírem se šetřilo, protože byl poměrně drahý (laciná vydání se často tiskla na druhou stranu starých úředních spisů). Také se různě

chránil proti škůdcům – nejstarší způsob spočíval v tom, že se napouštěl rostlinnými šťávami, které ho různě zbarvovaly (např. žlutý papír, podle kterého se jmenují i laciná vydání buddhistických súter, tzv. žluté knížky (chuang-pen / huángběn / 黄本 / 黄本), se používal téměř výhradně v buddhistických kláštorech). Tuš, jejíž doba vzniku není přesně známa, se údajně používala již ve 4. a 5. století (jednalo se o tuš vyrobenou ze sazí smíšených s lepidlem). Díky své trvanlivosti byla tuš pro knihtisk velmi vhodná [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 168 a 169].

S postupným rozšířením knihtisku získává **kniha novou podobu** – svitek byl nahrazen knihou v pravém slova smyslu, ačkoliv ta se liší od knihy evropského typu. Při tisku z desek (tisklo se jako se psalo, tzn. z horního pravého rohu dolů, takže první strana knihy odpovídá naší poslední) se vyřezaly vždy dvě stránky textu na jednu desku a ta se otiskla na arch papíru. Tento papír se přeložil ve středu, kde bylo tzv. srdce desky (pan-sin / bǎnxīn / 板心) a v tomto přehybu se dvojlisty následně svázaly k sobě, takže dvě vnější stránky byly potištěné a dvě vnitřní prázdné. Listy papíru se tak podobaly křídílům motýla, a proto se tento způsob vazby nazýval "motýlový" (chu-tie-čuang / húdiézhuāng / 蝴蝶装 / 蝴蝶装). Tento druh vazby se však poměrně rychle změnil a to tím způsobem, že přehyb tvořil vnější kraj a při četbě za sebou následovaly jen potištěné stránky, které se sešívaly a vkládaly do desek z měkkého papíru. Jeden takový svazec se nazývá *cche* (cè / 册 / 冊), přičemž vrocení knihy a ostatní údaje jako nakladatelství a místo vydání jsou v prvním *cche* obvykle na druhé stránce hned za titulním listem – tyto svazčky se pak vkládají do kartonového obalu (tchao / tàò / 套) polepeného buď šedým nebo tmavomodrým plátnem (u vzácnějších vydání se používalo hedvábí či brokát). Jiný druh obalu (chan / hán / 函) vypadá jako krabice a chrání knihu ze všech stran, dalším druhem obalu jsou dřevěné desky propojené dvěma šňůrami (šu-t'ia / shūjiā / 书夹 / 书夹). Na obalech byly štítky s názvem knihy, které byly vyvedeny v různých barvách (u vzácných vydání zlatě). Zhotovování obalu se věnovala velká pozornost – ve starých knihách se uváděla jména jejich výrobců a datum výroby. Knihy se do knihoven ukládaly nikoliv vertikálně, nýbrž horizontálně.

Tisk z desek byl ceněn zvláště proto, že **mohl zachovat charakter rukopisu**, což představovalo estetické obohacení knihy (a pro číňany, milovníky kaligrafie, velmi důležité). Text, jenž měl být přenesen na dřevěnou desku, opisovali často sami autoři, jak nám o tom svědčí i doslov jednoho básníka za dynastie Sung (Sòng / 宋)

(10. – 13. stol. n. l.) ke sbírce své poezie [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 169]: „Když jsem dokončil výběr veršů pro tuto knihu, předal jsem text písaři k přepsání. Jeho rukopis však byl tak nevýrazný a všední, že jsem se rozhodl přepsat text sám“. V xylografovaných vydání lze často najít několik různých rukopisů, neboť ten, kdo přece jen svěřil přepisování profesionálnímu písaři, napsal vlastní rukou alespoň úvod či o to požádal nějakou známou osobnost.

Jak uvidíme dále, s příchodem knihtisku a jeho dalším rozvojem dochází ke stále většímu vydávání knih, a tím pádem i ke stále rostoucí vzdělanosti.

4 Tisk z pohyblivých typů

4.1 Vynález pohyblivých typů

Tisk z pohyblivých typů (angl. movable-type printing) (chuo-c'-pan / huózìbǎn / 活字版 nebo také 活字板) byl v Číně údajně znám již v 10. století, tedy v době dynastie Sung (Sòng / 宋) (10. – 13. stol. n. l.), která představuje první společnost tištěných knih na světě. Ve srovnání s Evropou, jež tou dobou zůstávala daleko pozadu, zde dochází k *obrovské tištěné produkci*, jednak z důvodu lacinějšího čínského papíru (evropský papír ze starých hadrů byl dražší) a jednak proto, že tisk z dřevěných desek, o němž jsme hovořili v předchozí kapitole, byl mnohem méně nákladný a lépe uzpůsobený čínskému písmu než evropské pohyblivé typy. Za vlády dynastie Sung (která se dělí na období Severní Sung (Pej Sung / Běi Sòng / 北宋) (10. – 12. stol. n. l.) a Jižní Sung (Nan Sung / Nán Sòng / 南宋) (12. – 13. stol. n. l.)), kdy došlo ke opětovnému sjednocení Číny po krátkém období rozdrobenosti, nastává **doba nesmírného tvůrčího vzepětí** – byla objevena řada nových technologií a převratných vynálezů (vedle tisku z pohyblivých typů jmenujme ještě alespoň vynález střelného prachu, použití kompasu při navigaci či novou technologii výroby porcelánu), dochází k rozvoji literatury a malířství, vydávají se *papírové peníze* s celostátní platností (jejich předchůdce ve formě stvrzenek či poukázek sloužících k výměně hotovosti a zboží lze nalézt již na sklonku dynastie Tchang) a v neposlední řadě roste vzdělanost ve společnosti, mj. zásluhou *rozvoje zkuškového systému* (jenž do začátku 20. století významně ovlivňoval čínské myšlení, společnost, administrativu a politiku) a *místních škol*, do nichž se zapisovali kandidáti státních zkoušek (na počátku 12. století školy vlastnily již šest tisíc kilometrů čtverečních půdy, které užívaly okolo dvou set tisíc studentů) [Fairbank, 1998, s. 113]. Knihtisk rovněž přispívá k rozvoji vědeckého myšlení – v této době se objevuje nový typ učence, pro něhož je charakteristická širší vědění.

Nejranější dochovaný popis tisku z pohyblivých typů, který je obsažen v knize od učence Šeng Kuaho (Shěn Gua / 沈括) "Eseje jezírka snů" (Meng-čchi pi-tchan / Mèngqī bītán/ 梦溪笔谈 / 夢溪筆談), pochází z první poloviny 11. století. Šeng Kua, jenž byl fascinován nejrozličnějšími technologiemi, popisuje **proces tisku**

z pohyblivých typů takto [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 170 a 171]: „V období *Čching-li* (1041-1049) vyrobil **Pi Šeng** (Bì Shēng / 毕昇 / 畢昇), muž z lidu, doslova muž v plátěných šatech, pohyblivé typy. Jeho metoda spočívala v tom, že vzal hlínu a vyřezal do ní znaky ne vyšší než tloušťka mince. Každý znak tvořil jeden typ – následně Pi Šeng typy vypálil. Když chtěl tisknout, připravil si nejdříve železnou desku, kterou pokryl směsí borové pryskyřice, vosku a popele z papíru. Poté vzal kovový rám a položil ho na desku. Do něho umístil typy jeden těsně vedle druhého. Desku nahřál. Když směs pokrývající desku poněkud změkla, vzal rovné prkénko a přešel jím typy, aby je urovnal. Z toho se text otiskoval na papír, což při velkém počtu kopií bylo zázračně rychlé“. Po dokončení tisku se deska znovu nahřála, aby se rozpustila ona směs pryskyřice, vosku a popele, a tak došlo k uvolnění kovového rámu (jenž vyznačoval sloupce na papíře) a jednotlivých typů. Pi Šeng užíval tisku z pohyblivých typů z části proto, že se mohly znovu lehce použít a z části také z toho důvodu, že prý otisk byl podle jeho názoru kvalitnější [Twichett, 1983, s. 74 a 75]. Později se dělaly i typy z cínu, avšak ani hliněné, ani cínové typy dostatečně rychle neabsorbovaly tuš a nebyly trvanlivé, a proto se rozšířilo používání typů dřevěných. Ty se vyráběly tak, že se znaky vyryly do desky, která se pak jemnou pilkou rozřezala. Z důvodu usnadnění sazby se pak znaky rozlišovaly do rýmových skupin podle úředních rýmovníků.

Zásadní problém tisku z pohyblivých typů v Číně představovala a do dnešní doby představuje ta skutečnost, že čínských znaků existuje **více než několik desítek tisíc** (k tehdejšímu vytištění knihy bylo zapotřebí i přes třicet tisíc typů). Dnešní čínský tiskař potřebuje mít v zásobě okolo osmi tisíc znaků (noviny používají okolo pěti tisíc běžně užívaných znaků) – a dokonce i kdybychom měli k dispozici takovou zásobu znaků (nemluvě o prostorových problémech s jejich skladováním), stejně bychom stále potřebovali i jen zřídka užívané znaky (které se užívají např. ve jménech), a tak by bylo potřeba dodatečně znaky stále dodělávat (podobně jako Pi Šeng si vyřezával další znaky, které potřeboval). Žádný čínský tiskař neměl nikdy k dispozici kompletní "font" zahrnující každý čínský znak [Twichett, 1983, s. 76].

4.2 Vydavatelská praxe

Před rozšířením knihtisku byly knihy v Číně velmi vzácné – s jeho příchodem však nastává nová doba, kdy se rozvíjí **vydávání knih na úrovni** nejen vládní, ale i **náboženské a soukromé**.

Významnou událostí v šíření knihtisku bylo v období Pěti dynastií (Wu-tai / Wūdài / 五代) (907 – 960) státem financované *vydání kanonických knih* za pomoci tisku z dřevěných desek, které trvalo více než dvacet let (932 – 953). Od té doby se pak de facto všechny důležité knihy tiskly (prvních několik staletí především z dřevěných desek).

O něco později (v roce 971) nařídil první sungský císař Tchaj-cu (Tàizǔ / 太祖), jemuž se technologie tisku velmi zamlouvala, *vydání buddhistického kánonu* – vyřezání dřevěných desek zabralo opět několik let (na císařský dvůr byly doručeny v roce 983), kdy mezitím na trůn usedl bratr výše zmíněného císaře, Tchaj-cong (Tàizōng / 太宗), jenž začal pátrat po ztracených knihách předchozích dynastií (v roce 984 vydal edikt, který ukládal státním úředníkům za povinnost sbírat a vykupovat knihy po celé Číně), aby tak doplnil prořídlý knižní fond z předchozí dynastie (viz kapitola Knižní katastrofy) [Dudbridge, 2000, s. 2].

S postupně narůstající tištěnou produkcí se stává dostupnější také vzdělání a roste **potřeba studijních pomůcek**. Již za dynastie Sung vzniká tradice vydávání nejrůznějších učebnic pro ty, kteří se připravovali ke státním zkouškám – velké oblibě se těšily miniaturní vydání známá jako "*poklady v rukávci*" (siou-čen-pen / xiùzhēnběn / 袖珍本) nebo také "*vydání z krabice na klobouky*" (t'in-siang-pen / jīnxiāngběn / 巾箱本), což byly v podstatě "taháky", které studenti užívali při zkouškách. Není překvapující, že na začátku 13. století vyšel zákaz je vydávat (desky, z nichž se tiskly, měly být zničeny), jenž však neměl velký účinek, neboť nakladatelé dál s úspěchem tiskly "*poklady v rukávci*" a podobné příručky. Hojně využívané byly také pomůcky ke psaní zkouškových esejů (jednalo se např. o utříděné citáty z kanonických knih, odkazy na literaturu, různé tabulky apod., jinými slovy o vše, co tvořilo součást tehdejšího literárního stylu a co od studentů vyžadovalo velkou sečtělost a vynikající paměť).

V této době také **roste produkce laciných knížek** (kalendáře, sborníky, písňe, snáře aj.), o nichž se však dozvídáme jen náhodně, protože dynastické bibliografie tento druh literatury nezahnují (knihy tohoto charakteru nebyly oficiálně uznávané, a proto tedy nebyly zařazeny do dynastické ("národní") bibliografie – mohli bychom

tedy již hovořit i o jistém druhu cenzury) [Dudbridge, 2000]. Na druhou stranu lze v bibliografiích z této doby nalézt stále více a více děl, jejichž autory byli prostí lidé "v plátěných šatech", což se dříve téměř nestávalo.

V neposlední řadě přispívají k vysoké úrovni knižní kultury i **bibliofilové**, kteří sami byli často vynikajícími znalci literatury a kultury všeobecně. Již v dobách před vynálezem knihtisku řada čínských vzdělanců "propadla knihám" – víme také, že za dynastie Tchang existovaly velké knižní sbírky soukromých sběratelů a že v době dynastie Sung počet bibliofilů ještě vzrostl (dokonce se zachovala jména nejproslulejších z nich). Tito lidé knihy nejen kupovali, ale také vyměňovali či dokonce na vlastní náklad tiskli vzácná díla a někteří je dokonce i do desek sami vyřezávali. Takovým knihám se říkalo *tia-kche-pen* (jiākèběn / 家刻本) a desky, z nichž byly vytištěny, se uchovávaly v rodinách po celé generace. Díky tomu se nám také dochovaly až do současnosti díla velké kulturní hodnoty – je známo, že někteří bibliofilové žádali císaře, aby po jejich smrti zakázal rozprodej jejich sbírek, jak o tom svědčí i razítka v některých dochovaných knihách, že prodej a půjčování knih je *pu-siao* (bùxiào / 不孝) čili je v rozporu se synovskou oddaností vůči rodičům. Soukromé knižní sbírky sloužily také vědecké činnosti (soukromá knihovna představovala centrum bádání) a při jejich pořádání se *třibily knihovnické návyky* (bibliofilové si pořizovali katalogy, které si navzájem vyměňovali), jež se následně předávaly z generace na generaci.

4.3 Knižní katastrofy

Jak jsme viděli dříve, písmo, resp. písemná kultura, byla v Číně vždy ve velké úctě a hrála zde velmi významnou roli, a proto také jedním z prvních počínů, který provázel nástup každé nové mocné dynastie, bylo **uspořádání a klasifikace knižních fondů z předchozího období**. Vznikaly tak císařské knihovny, v nichž bylo shromážděno obrovské kulturní bohatství. Osud těchto knihoven byl často spjat s osudem jednotlivých dynastií, a tak jejich pád doprovázely i tzv. "**knižní katastrofy**".

Tohoto pojmu se začalo užívat od roku 213 př. n. l., kdy První svrchovaný císař Čchin Š'-chuang rozhodnul zničit veškeré písemnosti s výjimkou knih o lékařství, zemědělství a věštění (viz kapitola První sjednocení). Uchráněny byly

také knihy v císařské knihovně, kterou však při pádu této dynastie zničil požár, a tak mnoho děl nenávratně zmizelo. Toto byla *první* "knižní katastrofa".

Za dynastie Chan byli následně vyzváni ti, kterým se podařilo díla minulosti uchránit před zničením, aby je poskytli císařské knihovně. Již víme, že v této době byla sestavena bibliografie veškeré tehdy existující literatury, která obsahuje na 596 děl, což nám naznačuje vyspělost čínské kultury už v tak rané době. Většina knih v bibliografii uvedených se však nedochovala, protože při požáru v Čchang-anu (Cháng'ān / 长安 / 長安) v roce 23 za *druhé* "knižní katastrofy" bylo mnoho z nich zničeno.

Poté opět císařská knihovna doplňovala svůj knižní fond, zejména také ze soukromých knihoven vzdělanců, o nichž jsme hovořili výše. Údajně prý chanský císař Kuang (Guāng Wǔdì / 光武帝) přivezl do hlavního města Luo-jangu (Luòyáng / 洛阳 / 洛陽) více než 2 000 vozů bambusových destiček a hedvábných svitků [Vochala & Hrdličková, 1985, s. 178 a 179]. Před pádem dynastie Chan byl však císařský palác spálen a s ním i velké množství knih. Zbylé knihy, které unikly požáru, se podařilo v 70 vozech vypravit do Čchang-anu, kam se přemístil i císař. Cesta byla však tak obtížná, že se do města dostala pouze polovina knih a z těch byla opět velká část zničena za nepokojů v roce 208, což se pokládá za *třetí* "knižní katastrofu".

V polovině 3. století našeho letopočtu dochází k dalšímu doplňování knihovního fondu. Podle dochovaných zpráv zahrnovala císařská knihovna za dynastie Ťin (Jìn cháo / 晋朝 / 晉朝) (3 – 5. stol. n. l.) téměř 30 000 *t'üanů* (o *t'üanu* viz kapitola Objev papíru), které byly opět zničeny při požáru za *čtvrté* "knižní katastrofy" (zachovalo se pouze okolo 3 000 *t'üanů* z celkového knižního fondu).

V následujících letech s rozvojem buddhismu dochází především k nárůstu buddhistické literatury, o čemž svědčí i fakt, že ke zmiňované klasifikaci *čchi-lüe* zavedené v 1. stol. př. n. l., byl připojen další oddíl věnovaný taoistickým a buddhistickým knihám. V době dynastie Liang (Liáng cháo / 梁朝) (6. stol. n. l.), pro níž je příznačný rozvoj studií a bádání všeho druhu (vzniká mj. řada soukromých knihoven), obsahovala císařská knihovna okolo 70 000 svazků. Tento knižní fond byl zase zničen požárem při *páté* "knižní katastrofě", poslední katastrofě, která se takto nazývá [Vochala & Hrdličková, 1985].

Tímto však ničení knih nekončí. Za vlády dynastie Tchang, o které jsme krátce hovořili v kapitole pojednávající o tisku z dřevěných desek, obsahovala císařská knihovna téměř 61 000 *t'üanů* [Dudbridge, 2000. s. 3]. Řada z nich byla opět zničena za An Lušanova (Ān Lùshān / 安祿山 / 安祿山) povstání v roce 755 – v první polovině 9. století zůstalo v císařské knihovně pouze necelých 6 000 *t'üanů* (v této době (v roce 845) byl rovněž vydán edikt o pronásledování buddhismu, čímž dochází k značnému úbytku buddhistické literatury).

Až v době dynastie Sung se prořídlé knižní fondy začínají rychle doplňovat. Řada knih byla získána nejen z dobytých území (císařská knihovna za vlády císaře Tchaj-cu čítala již více než 46 000 *t'üanů*), ale i díky výše zmiňovanému ediktu z roku 984, který ukládal státním úředníkům za povinnost sbírat a vykupovat knihy, jež byly zahrnuty v tchangském katalogu (je rovněž zajímavé si povšimnout, že císař Tchaj-cung, jenž vydal tento edikt, zvolil právě katalog z této doby (tj. dynastie Tchang), neboť *katalog také symbolicky vyjadřoval panovníku legitimitu*) [Dudbridge, 2000. s. 6]. Jak již víme, v této době také dochází k rozvoji škol, s čímž souvisí i zřizování školních knihoven (velkou roli zde kromě státu hrály i dary soukromých osob).

V dalších stoletích, o nichž se však již zmiňovat nebudeme, neboť přesahují rámec této práce, stále *narůstá tištěná produkce* – podle dochovaných záznamů víme, že na začátku 15. století (v roce 1406) bylo v císařské knihovně více než 300 000 tištěných knih a dvakrát tolik rukopisů.

5 Závěr

Tato práce stručně shrnula nejdůležitější etapy vývoje čínské knižní kultury do konce 11. stol. n. l., tedy do rozvoje tisku z pohyblivých typů. Viděli jsme, že Čína do této doby patřila k nejnávyspělejším civilizacím světa – bohatá knižní kultura vzkvétající již dávno před naším letopočtem, propracovaný systém státní správy, de facto první "národní" bibliografie, nejstarší dochovaná tištěná kniha na světě, užití tisku z pohyblivých typů několik století před Guttenbergem a mnoho dalšího – to vše poukazuje na její předčasnou vyzrálou oproti jiným částem světa. Proto také myslím, že by si tato "exotická" země, která se v současné době opět dostává do popředí, zasloužila více pozornosti, nejen z oblasti historické.

Záměrně jsem práci ukončil v 11. stol. n. l., tj. v době vynálezu pohyblivých typů, neboť si myslím, že jsem tak shrnul nejdůležitější úseky vývoje čínské knižní kultury – zmínil jsem se o nejstarších písemných památkách (věštebných kostech a nápisech na bronzových nádobách), o vzniku papíru, o tisku z dřevěných desek (a jeho předchůdcích) a nakonec o tisku z pohyblivých typů. Od této doby dále (až do začátku 20. století) nedošlo k žádnému dalšímu převratnému objevu (jako byl např. tisk z dřevěných desek či vynález pohyblivých typů), jenž by významnou měrou ovlivnil produkci knih v Číně. Lze také velmi zjednodušeně říci, že Čína v následujících stoletích začala zaostávat oproti Západu, zejména pak v době průmyslové revoluce, a tak se z kdysi nejnávyspělejší civilizace stala chudá a zaostalá země, která se v současné době snaží dohnat západní kulturu mílovými kroky. Mým cílem bylo zachytit Čínu na vzestupu, resp. na jejím vrcholu, a poukázat na její neuvěřitelně předčasnou kulturní vyspělost.

Navzdory potížím s rozsahem práce a jazykové limitaci si myslím, že se mi podařilo tento cíl splnit – tj. stručně seznámit veřejnost (a zejména studenty UISK) s nejdůležitějšími momenty v dějinách čínské knižní kultury z hlediska způsobu zaznamenání informací (čili *jakým způsobem* a *na co* se psalo). Úmyslně jsem se také zmínil o (podle mého názoru) nejdůležitějších písemných památkách starověké Číny, které utvářeli a utvářejí čínskou kulturu a čínské myšlení do dnešní doby. Znalost těchto významných děl zajisté patří ke vzdělání každého jedince.

Seznam použité literatury

- BONDY, Egon. 1993. *Čínská filozofie*. Praha : Vokno, 1993. 387 s. ISBN 80-85239-22-1.
- CEJPEK, Jiří a kol. 2002. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. 2., dopl. vyd. Praha : Karolinum, 2002. 247 s. ISBN 80-246-0323-3.
- DUDBRIDGE, Glen. 2000. *Lost Books of Medieval China*. London : The British Library, 2000. 79 s. ISBN 0-7123-4688-0.
- Dynasties in Chinese History. In *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. Last modified 27 July 2007 [cit. 2007-07-30]. Dostupné z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Chinese_Dynasties>.
- FAIRBANK, John K. 1998. *Dějiny Číny*. 1. vyd. Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 656 s. ISBN 80-7106-124-9.
- GUTER, Josef. 2005. *Bohové a symboly staré Číny : slovník čínské mytologie*. 1. vyd. 217 s. ISBN 80-7243-263-X.
- CHAN, Wing-tsit. 1963. *A Source Book in Chinese Philosophy*. Princeton : Princeton University Press, 1963. xxv, 856 s.
- CHENG, Anne. 2006. *Dějiny čínského myšlení*. 1. vyd. Praha : DharmaGaia, 2006. 688 s. ISBN 80-86685-52-7.
- Chinatravelz. 2007. *Chinese Things Insight* [online]. Chengdu : Chinatravelz, c2007 [cit. 2007-07-30]. Chinese Bamboo and Wood Slips. Dostupný z WWW: <<http://chinatravelz.com/insight/things-insight/antique/bamboo-slips/index.asp>>.
- CHUEJ-NENG. 1988. *Tribunová sútra Šestého patriarchy*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1988. 107 s.
- *I-ťing*. 2001. Vyd. 5. Praha : Maxima, 2001. 298 s. ISBN 80-901333-7-1.
- KONFUCIUS. 1995. *Rozpravy : hovory a komentáře*. Vyd. 2. Praha : Mladá fronta, 1995. 180 s. ISBN 80-204-0295-0.
- KRÁL, Oldřich. 2005. *Čínská filozofie : pohled z dějin*. Vyd. 1. Lásenice : Maxima, 2005. 373 s. ISBN 80-901333-8-X.
- LAOZI. 1997. *Tao te ťing : o tao a ctnosti*. Praha : DharmaGaia, 1997. 249 s. ISBN 80-85905-24-8.
- *Lexikon východní moudrosti : buddhismus, hinduismus, taoismus, zen*. 1996. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1996. SBN 80-7198-168-0.

- LIU XIE. 2000. *Duch básnictví řezaný do draků*. Vyd. 1. Praha : Brody, 2000. 406 s. ISBN 80-86112-15-2.
- LOEWE, Michael; SHAUGHNESSY, Edward L. (ed.). 1999. *The Cambridge History of Ancient China : from the origins of civilization to 221 B.C.* New York : Cambridge University Press, 1999. xxix, 1148 s. ISBN 0-521-47030-7.
- LOMOVÁ, Olga. 2004. *Ach běda, přeběda! : oplakávání mrtvých ve středověké Číně*. 1. vyd. Praha : DharmaGaia, 2004. 278 s. ISBN 80-86685-41-1.
- Movable type. In *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. Last modified 26 July 2007 [cit. 2007-07-30]. Dostupné z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Movable_type>.
- OBUCHOVÁ, Ľubica. 1999. *Číňané 21. století : dějiny - tradice – obchod*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1999. 287 s. ISBN 80-200-0641-9.
- OLIVOVÁ, Lucie (ed.). 2006. *Klenoty čínské literatury*. Praha : Portál, 2006. Vyd. 1. 269 s. ISBN 80-7367-153-0.
- Qin Shi Huang. In *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. Last modified 26 July 2007 [cit. 2007-07-30]. Dostupné z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Qin_Shi_Huang>.
- PALÁT, Augustin; PRŮŠEK, Jaroslav. 2001. *Středověká Čína : společnost a zvyky v době dynastií Sung a Jüan*. Praha : DharmaGaia, 2001. 379 s. ISBN 80-85905-39-6.
- PREUSS, Karel aj. 1982. *Chrestomatie k dějinám starověku. I, Texty k dějinám Číny a Indie*. 1. vyd. Praha : SPN, 1982. 232 s.
- PRŮŠEK, Jaroslav. 1947. *O čínském písemnictví a vzdělanosti*. Vyd. 1. Praha : Družstevní práce, 1947. 340 s.
- Silkroad Foundation. 2000. *The Silkroad Foundation* [online]. Saratoga (CA) : Silkroad Foundation, c1997-2000 [cit. 2007-07-30]. Printing. Dostupný z WWW: <<http://www.silk-road.com/artl/printing.shtml>>.
- SŁUPSKI, Zbigniew; LOMOVÁ, Olga. 2006. *Úvod do dějin čínského písemnictví a krásné literatury. I, Dynastie Shang až období Válčících států*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2006. 140 s. ISBN 80-246-1267-4.
- ŠU-LA-CE. 2005. *Ranní rozhovory v klášteře opata Lin-tiho*. Praha : Malvern, 2005. Vyd. 1. 258 s. ISBN 80-86702-06-5.

- THEOBALD, Ulrich. 2000. *Chinaknowledge - a universal guide for China studies* [online]. Theobald Ulrich, c2000 [cit. 2007-07-30]. Chinese History. Dostupný z WWW: <<http://www.chinaknowledge.de/History/history.htm>>.
- TŘÍSKOVÁ, Hana (ed.). 1999. *Transkripce čínštiny : tabulky a návody*. Praha : Česko-čínská společnost, 1999. 133 s. ISBN 80-902515-1-X.
- TWICHETT, Denis. 1983. *Printing and Publishing in Medieval China*. London : Lund Humphries Publishers, 1983. 94 s. ISBN 0-85331-440-3.
- University of Illinois. *University of Illinois - Graduate School of Library and Information Science* [online]. [cit. 2007-07-30]. The Invention of Movable Type. Dostupný z WWW: <<http://www.isrl.uiuc.edu/~chip/projects/timeline/1045bisheng.htm>>.
- VOCHALA, Jaromír. 2003. *Čínsko-český, česko-čínský slovník*. Vyd. 1. Voznice : Leda, 2003. 614 s. ISBN 80-7335-011-4.
- VOCHALA, Jaromír; HRDLIČKOVÁ, Věna. 1985. *Úvod do studia sinologie : část filologická*. 1. vyd. Praha : SPN, 1985. 265 s.
- Woodblock printing. In *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. Last modified 27 July 2007 [cit. 2007-07-30]. Dostupné z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Woodblock_printing>.
- WU, Čcheng-en. 1961. *Opičí král*. 1. vyd. Praha : SNDK, 1961. 348 s.
- ZHUANGZI. 1992. *Vnitřní kapitoly*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1992. 115 s. ISBN 80-207-0361-6.
- ZHUANGZI. 2006. *Sebrané spisy*. Vyd. 1. Lásenice : Maxima, 2006. 439 s. ISBN 80-86921-01-8.

Seznam příloh

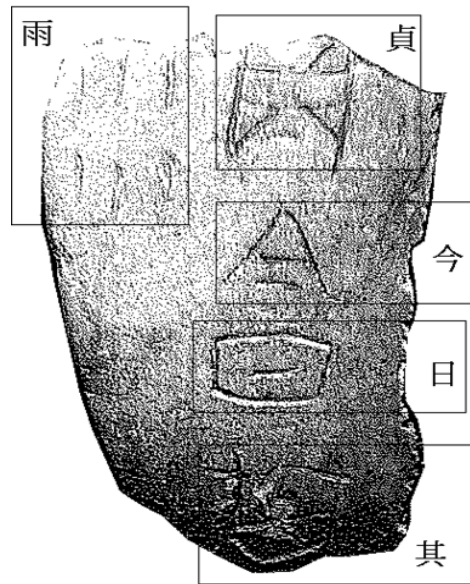
<i>Příloha č. 1 - Přehled čínských dynastií</i>	<i>- 2 -</i>
<i>Příloha č. 2 - Obrazová příloha</i>	<i>- 3 -</i>
<i>Příloha č. 3 - Rejstřík vybraných pojmů</i>	<i>- 6 -</i>

Příloha č. 1 - Přehled čínských dynastií

[Dynasties in Chinese History, 2007]

Sia (Xià / 夏)	2070 – 1600 př. n. l.
Šang (Shāng / 商)	1600 – 1046 př. n. l.
Západní Čou (Xī Zhōu / 西周)	1046 – 771 př. n. l.
Východní Čou (Dōng Zhōu / 东周 / 東周) se dělí na: Období Jara a Podzimu (Chūn Qiū / 春秋) Období Válčících států (Zhàn Guó / 战国 / 戰國)	770 – 256 př. n. l. 722 – 476 př. n. l. 475 – 221 př. n. l.
Čchin (Qín / 秦)	221 – 206 př. n. l.
Západní Chan (Xī Hàn / 西汉 / 西漢)	206 př. n. l. – 9. n. l.
Sin (Xīn / 新)	9 – 25
Východní Chan (Dōng Hàn / 东汉 / 東漢)	25 – 220
Období Tří říší (Sānguó / 三国 / 三國)	220 – 265
Západní Ťin (Xī Jìn / 西晋 / 西晉)	265 – 317
Východní Ťin (Dōng Jìn / 东晋 / 東晉)	317 – 420
Jižní a Severní dynastie (Nán Běi cháo / 南北朝)	420 – 581
Suej (Suí / 隋)	581 – 618
Tchang (Táng / 唐)	618 – 907
Pět dynastií a Deset království (Wǔdài Shíguó / 五代十国 / 五代十國)	907 – 960
Severní Sung (Běi Sòng / 北宋)	960 – 1127
Jižní Sung (Nán Sòng / 南宋)	1127 – 1279
Liao (Liáo / 辽 / 遼)	916 – 1125
Ťin (Jīn / 金)	1125 – 1234
Jüan (Guán / 元)	1271 – 1368
Ming (Míng / 明)	1368 – 1644
Čching (Qīng / 清)	1644 – 1911

Příloha č. 2 - Obrazová příloha

貞：今日，其雨？
Test: Today, will it rain?

Nápis na kosti hovězího dobytka (nahore) a břišní části želvího krunýře (dole).

(převzato z http://en.wikipedia.org/wiki/Oracle_bone_script)

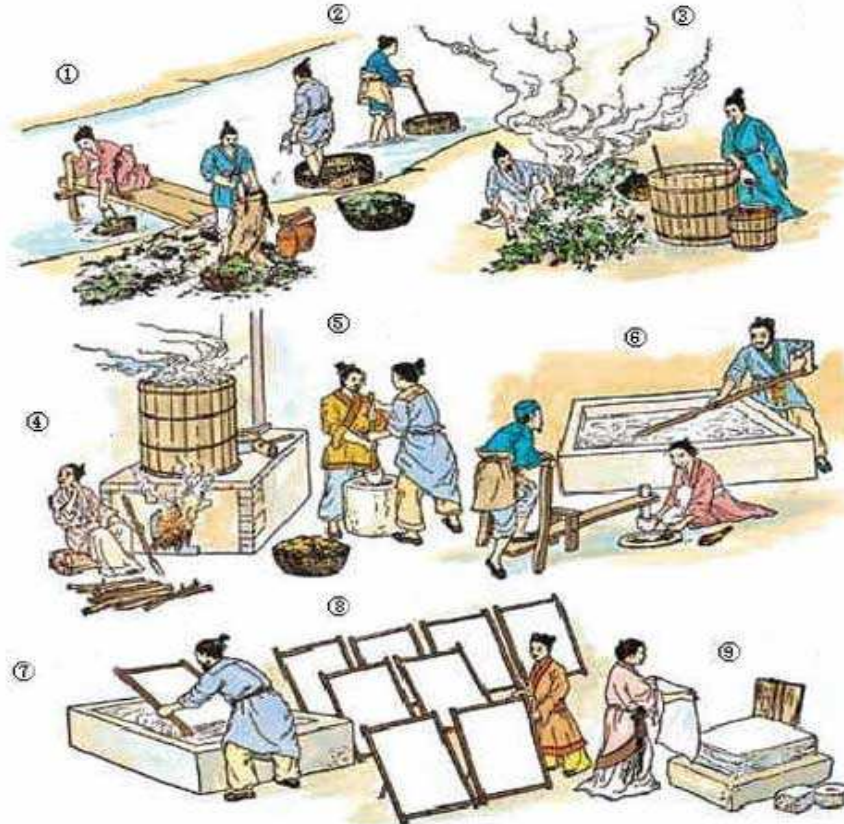
Komentáře ke Knize písní zapsané na bambusových destičkách.

(převzato z <http://www.chinapage.org/history/bamboobook/bamboobook.html>)

Výroba papíru za dynastie Chan (3. stol. př. n. l. – 3. stol. n. l.).

(převzato z http://french.china.org.cn/culture/txt/2005-02/03/content_2156514.htm)

Frontispis nejstarší dochované tištěné knihy na světě (r. 868), "Diamantové sútry".
 (převzato z <http://www.rightreading.com/printing/gutenberg.asia/gutenberg-asia-6-china-blockbook.htm>)

Jednotlivé čínské typy, kterých se užívalo při tisku.

(převzato z <http://www.computersmiths.com/chineseinvention/movtype.htm>)

Pi-Šeng, vynálezce pohyblivých typů.

(převzato z <http://www.isrl.uiuc.edu/~chip/projects/timeline/1045bisheng.htm>)

Příloha č. 3 - Rejstřík vybraných pojmů

- **An-jang** (Ānyáng / 安阳 / 安陽) – pravděpodobně poslední hlavní město dynastie Šang
- **An Lušan** (Ān Lùshān / 安祿山 / 安祿山) – generál turkického původu žijící v době dynastie Tchang, jenž zahájil proslulé povstání probíhající v letech 755 až 763 (během kterého byla zničena řada knih)
- **avidža** – nevědomost, jeden ze základních pojmů buddhismu
- **Bódhidharma** – údajný zakladatel sekty čchanového buddhismu (480 – 528 n. l.)
- **Buddha** – aristokrat Siddharta Gautama z rodu Šákjů (540 – 480 př. n. l.), zakladatel buddhismu
- **buddhismus** - indické učení, které se do Číny dostalo okolo 1. stol. n. l.
- **dhjána** – "sedět v tiché meditaci a soustředěné kontemplaci"
- **cche** (cè / 册 / 冊) - "kniha" z dřevěných nebo bambusových destiček ; později označení pro sešitek / svazek / dokument
- **Cchaj Lun** (Cài Lún / 蔡伦 / 蔡倫) – údajný vynálezce papíru (121 – 50 př. n. l.), jenž s největší pravděpodobností pouze zdokonalil výrobu papíru
- **cchaj-č'** (càizhǐ / 蔡纸 / 蔡紙) – dřívější označení papíru (podle jeho údajného vynálezce Cchaj Luna)
- **Cuo Čuan** (Zuǒ zhuàn / 左传 / 左傳) – komentáře (z větší části) k Análům Čchun Čchiou, první čínské historiografické dílo
- **č'** (zhǐ / 纸 / 紙) - papír
- **Čan Kuo** (Zhàn Guó / 战国 / 戰國) – období Válčících států (475 – 221 př. n. l.)
- **če-c'** (zhézi / 摺子) – způsob vazby ve formě skládky dodnes užívaný v čínském buddhistickém tisku
- **čchan** (chán / 禅 / 禪) – označení pro sektu čchanového buddhismu
- **čchan-na** (chán'nà / 禅那 / 禪那) – fonetický přepis sanskrtské slova *dhjána*
- **Čchang-an** (Cháng'ān / 长安 / 長安) – hlavní město několika čínských dynastií
- **Čchin Š-chuang** (Qín Shǐhuáng / 秦始皇) – První svrchovaný císař (260 – 210 př. n. l.), jenž poprvé sjednotil Čínu v roce 221 př. n. l.

- **Čchun Čchiou** (Chūn Qiū / 春秋) – období Jara a Podzimu, zvané též někdy doba Letopisů (722 – 476 př. n. l.) ; stejný název nese dílo Anály Čchun Čchiou, které zachycují události z let 722 – 481 př. n. l. a podle nichž se toto období nazývá, jedna z kanonických knih
- **Čou Kung** (Zhōu Gōng / 周公) – vévoda z Čou, syn krále Wena, údajný autor výkladu 384 magických čar *I-t'ing*
- **Čou-i** (Zhōuyì / 周易) – Čouské proměny, nejstarší část *I-t'ing*
- **čchi-lüe** (qīlüè / 七略) – klasifikační systém první čínské bibliografie z roku 6 př. n. l.
- **Čchin** (Qín / 秦) – čínská dynastie (221 - 206 př. n. l.)
- **Čuang-c'** (Zhuāngzǐ / 庄子 / 莊子) – představitel taoismu (369 – 286 př. n. l.) ; jeho dílo, které částečně napsal on a částečně jeho žáci a žáci těchto žáků
- **č'u-t'ien** (zhújiǎn / 竹简 / 竹簡) – bambusové destičky
- **čung-ting-wen** (zhōngdǐngwén / 钟鼎文 / 钟鼎文) – nápisy na bronzových nádobách
- **dukkha** – strážník / utrpení, jeden ze základních pojmů buddhismu
- **dharma** – jeden ze základních mnohovýznamových pojmů buddhismu (v této práci ve významu "Buddhovo učení" a ve významu "přirozeného kosmického řádu vznikání a zanikání světa")
- **fa** (fǎ / 法) – zákon, jeden ze základních pojmů legismu
- **Fa-t'ia** (Fǎjiā / 法家) – škola legistů, legismus
- **fang** (fāng / 方) – označení pro dřevěné destičky
- **Fo-kuo-t'i** (Fó guó jì / 佛国记 / 佛國記) – "Zápisky o buddhistických zemích", nejstarší dochovaný čínský cestopis
- **Chan** (Hàn / 汉 / 漢) – čínská dynastie (vládla s krátkým přerušením od 206 př. n. l. do 220 n. l.)
- **chan** (hán / 函) – obal ve formě krabice, do něhož se vkládaly *cche*
- **Chan-süe** (Hàn xué / 汉学 / 漢學) – vědní obor, který se zabývá výzkumem Číny (doslova věda o Chanech)
- **Chan Wu-ti** (Hàn Wǔdì / 汉武帝 / 漢武帝) – císař dynastie Chan (140 – 87 př. n. l.)

- **Chan Čcheng-ti** (Hàn Chéngdì / 汉成帝 / 漢成帝) – císař dynastie Chan (32 – 8 př. n. l.)
- **Chan Fej-c'** (Hán Fēizǐ / 韩非子 / 韓非子) – představitel legismu (asi 280 – 233 př. n. l.)
- **Che-nan** (Hénán / 河南) – provincie ležící ve středu Číny
- **chuang-pen** (huángběn / 黄本 / 黃本) – "žluté knížky", laciná vydání buddhistických sůter
- **chu-tie-čuang** (húdiézhuāng / 蝴蝶装 / 蝴蝶装) – způsob vazby zvaný "motýlový" (listy papíru se podobají křídům motýla)
- **chuo-c'-pan** (huó zì bǎn / 活字版 nebo 活字板) – tisk z pohyblivých typů
- **i** (yì / 義) – princip spravedlnosti, jeden ze základních pojmů konfucianismu
- **I-t'ing** (Yìjīng / 易经 / 易經) – Kniha proměn, jedna z kanonických knih
- **ja** (yǎ / 雅) – "ódy", část *Š'-t'ing*
- **jin** (yìn / 印) – pečeť ; tisk
- **Jüe-t'ing** (Yuèjīng / 乐经 / 樂經) – Kniha hudby, údajně šestá kanonická kniha, která se nám však nedochovala
- **karma** - souhrn veškeré činnosti jednotlivce, jeho skutky, slova a myšlenky, jeden ze základních pojmů buddhismu
- **Kuang Wu-ti** (Guāng Wǔdì / 光武帝) – císař dynastie Chan (25 – 57)
- **kung-an** (gōng'àn / 公案) – koán, krátký paradoxní příběh / dialog, jehož vyřešením dosáhl student čchanového buddhismu probuzení
- **kuo-feng** (guó fēng / 国风 / 國風) – "nápěvy mnoha krajů", část *Š'-t'ing*
- **Kchung fu-c'** (Kǒng fūzǐ / 孔夫子) – Konfucius (551 – 479 př. n. l.), zakladatel konfucianismu
- **kung** (gōng / 功) – výkonnost, jeden ze základních pojmů mohismu
- **Lao-c'** (Lǎozǐ / 老子) - "Starý mistr" (asi 6. stol. př. n. l.), údajný zakladatel taoismu
- **li** (lǐ / 禮) – smysl pro rituál, jeden ze základních pojmů konfucianismu
- **li** (lì / 利) – užitečnost, jeden ze základních pojmů mohismu
- **Liang** (Liáng cháo / 梁朝) – dynastie Liang (502 – 557)

- **Li S'** (Lǐ Sī / 李斯) – ministr na dvoře Prvního svrchovaného císaře Čchin Š-chuanga, na jehož doporučení byla zničena veškerá literatura s výjimkou knih o lékařství, zemědělství a věštění, představitel legismu
- **Li-t'i** (Lǐjì / 礼记 / 禮記) – Zápisy ritů, jedna z kanonických knih
- **Liu Siang** (Liú Xiàng / 刘向 / 劉向) – otec Liou Sina a spoluautor první čínské bibliografie z roku 6 př. n. l.
- **Liou Sin** (Liú Xīn / 刘歆 / 劉歆) – syn Liou Sianga a spoluautor první čínské bibliografie z roku 6 př. n. l.
- **Lun-ju** (Lúnyǔ / 论语 / 論語) – "Hovory", sbírka Konfuciových výroků sestavená jeho žáky nebo žáky těchto žáků
- **Luo-jiang** (Luòyáng / 洛阳 / 洛陽) – hlavní město několika čínských dynastií
- **Meng-c'** (Mèng Zǐ / 孟子) – představitel konfucianismu (372 – 289 př. n. l.)
- **Meng-čchi pi-tchan** (Mèngqǐ bítán / 梦溪笔谈 / 夢溪筆談) - "Eseje jezírka snů", kniha obsahující popis tisku z pohyblivých typů
- **Mo-c'** (Mòzǐ / 墨子) – mistr Mo (asi 479 – 438 př. n. l.), zakladatel mohismu
- **Mo-t'ia** (Mòjiā / 墨家) – škola mohistů, mohismus
- **mu-kche-šu** (mùkèshù / 木刻术 / 木刻術) – tisk z dřevěných desek
- **mu-pan-chua** (mùbǎnhuà / 木版画 / 木版畫) - tisk z dřevěných desek
- **mu-t'ien** (mùjiǎn / 木简 / 木簡) – dřevěné destičky
- **meng-šu** (méngshū / 盟书 / 盟書) – smluvní tabulky
- **nirvána** – vyhasnutí / vyvanutí, jeden ze základních pojmů buddhismu
- **Nan Sung** (Nán Sòng / 南宋) – doba vlády dynastie Sung (označovaná jako Jižní Sung) v letech 1127 - 1279
- **paj-na-pen** (bǎinàběn / 百衲本) – "záplatovaná vydání", vydání, při jehož tisku byla použita dřevěná deska z jiného vydání
- **pan-sin** (bǎnxīn / 板心) – doslova "srdce desky", místo přehybu, v kterém se vytištěné dvojlisty vázaly k sobě
- **Pej Sung** (Běi Sòng / 北宋) – doba vlády dynastie Sung (označovaná jako Severní Sung) v letech 960 – 1127
- **Pi Šeng** (Bì Shēng / 毕昇 / 畢昇) – vynálezce pohyblivých typů (990 – 1051)

- **pi-šu-t'ien** (bìshūjiān / 秘书监 / 秘書監) – "státní úřad pro knihy" založený v prvním století př. n. l.
- **pchin-jin** (pīnyīn / 拼音) – čínská mezinárodně užívaná transkripce čínštiny
- **Pin** (Bīn / 宾 / 賓) – skupina věštců (12. století př. n. l.) užívající věštby ve formě alternativních možností
- **pu-siao** (bùxiào / 不孝) - "být v rozporu se synovskou oddaností", nápis v některých dochovaných knihách zakazující prodej a půjčování těchto knih
- **S'-ma Tchan** (Sīmǎ Tán / 司马谈 / 司馬談) – otec S'-ma Čchien a spoluautor Š'-ti, velkých encyklopedických dějin Číny do doby císaře Wu
- **S'-ma Čchien** (Sīmǎ Qiān / 司马迁 / 司馬遷) – syn S'-ma Tchana a spoluautor Š'-ti, velkých encyklopedických dějin Číny do doby císaře Wu
- **S'-čchuan** (Sichuān / 四川) – čínská provincie na jihozápadě Číny
- **samsára** – koloběh životů a smrtí, jeden ze základních pojmů buddhismu
- **Si Čou** (Xī Zhōu / 西周) – období vlády dynastie Čou v letech 1046 až 771 př. n. l.
- **Sia** (Xià / 夏) – pololegendární čínská dynastie (2070 - 1600 př. n. l.)
- **sia** (xiá / 俠) – čínský potulný rytíř
- **siao** (xiào / 孝) – synovská oddanost vůči rodičům, jeden ze základních pojmů konfucianismu
- **siao-ja** (xiǎo yǎ / 小雅) – "malé ódy", část Š'-t'ing
- **Si-jou-t'i** (Xī yóu jì / 西游记 / 西游記) – "Putování na západ", narativní zpracování cestopisu "Zápisky o západních krajinách za Velkých Tchangů" (u nás známé pod názvem "Opičí král")
- **siao-žen** (xiǎorén / 小人) – "malý člověk", jeden ze základních pojmů konfucianismu
- **sing** (xìng / 性) – lidská přirozenost, jeden ze základních pojmů (nejen) konfucianismu
- **siou-čen-pen** (xiùzhēnběn / 袖珍本) "poklady v rukávci", miniaturní "taháky", které studenti užívali při zkouškách
- **siou-pu-pen** (xiūbǔběn / 修补本 / 修補本) – "opravená vydání", vydání, k jehož tisku byla použita nově vyrobená dřevěná deska

- **sung** (sòng / 頌 / 頌) – "hymny", část *Š'-t'ing*
- **Sung** (Sòng / 宋) – čínská dynastie (960 - 1279)
- **Süan-cang** (Xuán Zàng / 玄奘) – autor cestopisu *Ta-Tchang-si-jü-t'i*
- **süe** (xué / 学 / 學) – učení, jeden ze základních pojmů konfucianismu
- **Sün-c'** (Xúnzǐ / 荀子) – představitel konfucianismu (asi 325 – 238 př. n. l.)
- **š'** (shì / 士) – společenská třída vzdělanců
- **š'** (shì / 勢 / 勢) – pozice síly, jeden ze základních pojmů legismu
- **š'-ku** (shígǔ / 石鼓) – kamenné bloky ve tvaru bubnu
- **Š'-t'i** (Shǐjì / 史记 / 史記) - "Historikovy zápisy", velké encyklopedické dějiny Číny do doby císaře Wu
- **Š'-t'ing** (Shījīng / 诗经 / 詩經) – Kniha písní (překládáno i jako Kniha poezie), jedna z kanonických knih
- **Šang** (Shāng / 商) – čínská dynastie (1600 - 1046 př. n. l.)
- **Šang-ti** (Shàngdì / 上帝) - "Vládce na výšinách", nejvyšší bůh
- **Šang-šu** (Shàngshū / 尚书 / 尚書) - Kniha dokumentů (překládáno i jako Kniha listin), jedna z kanonických knih
- **Šeng Kua** (Shěn Gua / 沈括) – učenec (1031 – 1095), autor knihy *Meng-čchi pi-tchan*
- **šu** (shù / 术 / 術) – techniky, jeden ze základních pojmů legismu
- **šu-t'ia** (shūjiā / 书夹 / 書夾) – obal ve formě dřevěných desek propojených dvěma šňůrami, do něhož se vkládaly *cche*
- **Šu-t'ing** (Shūjīng / 书经 / 書經) – Kniha dokumentů (překládáno i jako Kniha listin), jedna z kanonických knih
- **ta-ja** (dà yǎ / 大雅) – "velké ódy", část *Š'-t'ing*
- **Ta-Tchang-si-jü-t'i** (Dà Táng xī yù jì / 大唐西域记 / 大唐西域記) - "Zápisky o západních krajinách za Velkých Tchangů", cestopis, jenž byl narativně zpracován v *Si-jou-t'i*
- **tanha** - žízeň po životě, jeden ze základních pojmů buddhismu
- **tao** (dào / 道) – nejvyšší a všeobecný princip, jeden ze základních pojmů (nejen) taoismu

- **Tao-te-t'ing** (Dàodéjīng / 道德经 / 道德經) - "O Tao a ctnosti", ústřední dílo taoismu, jehož autorem je údajně Lao-c'
- **Tao-t'ia** (Dàojiā / 道家) – škola taoistů, taoismus
- **tcha** (tà / 搨) – označení způsobu kopírování textů z kamenných stél
- **Tchaj-cu** (Tàizǔ / 太祖) – zakladatel a první císař dynastie Sung (960 – 976)
- **Tchaj-cong** (Tàizōng / 太宗) – druhý císař dynastie Sung (976 – 997)
- **Tchang** (Táng / 唐) – čínská dynastie (618 - 907)
- **tchao** (tào / 套) – kartónový obal, do něhož se vkládaly *cche*
- **te** (dé / 德) – projev (síla) taa, jeden ze základních pojmů taoismu
- **Tun-chuang** (Dūnhuáng / 敦煌) – město na severozápadě Číny, u kterého se nacházejí buddhistické jeskynní chrámy s bohatou malířskou a sochařskou výzdobou a s velkým množstvím dochovaných rukopisů a tisků
- **Tung Čou** (Dōng Zhōu / 东周 / 東周) - období vlády dynastie Čou v letech 770 až 256 př. n. l.
- **t'ia-kche-pen** (jiākèběn / 家刻本) – vydání tištěná na vlastní náklad z na zakázku vyřezaných desek
- **t'ia-ku-wen** (jiǎgǔwén / 甲骨文) – nápisy na břišních částech želvích krunýřů a lopatkových kostech hovězího dobytka
- **t'ien-aj** (jiān'ài / 兼爱 / 兼愛) – všeobecná láska, jeden ze základních pojmů mohismu
- **t'ie-jung** (jiéyòng / 节用 / 節用) – šetrnost, jeden ze základních pojmů mohismu
- **t'ien** (jiǎn / 简 / 簡) – označení pro bambusové destičky
- **Ťin** (Jìn cháo / 晋朝 / 晉朝) – dynastie Ťin (265 – 420)
- **Ťin-kang-t'ing** (Jīngāngjīng / 金刚经 / 金剛經) - "Diamantová sůtra", nejstarší dochovaná čínská tištěná kniha z roku 868
- **t'in-siang-pen** (jīnxiāngběn / 巾箱本) – "vydání z krabice na klobouky", miniaturní "taháky", které studenti užívali při zkouškách
- **t'in-wen** (jīnwén / 金文) – nápisy na bronzových nádobách
- **t'ing** (jīng / 經) – označení pro kanonickou knihu
- **t'üan** (juàn / 卷) – knižní svitek / knižní svazek ; kapitola

- **t'ün-c'** (jūnzǐ / 君子) - "ušlechtilý člověk", jeden ze základních pojmů konfucianismu
- **Wen Wang** (Wén Wáng / 文王) – král Wen (1099 – 1050), zakladatel dynastie Čou a tvůrce 64 hexagramů *I-t'ing*
- **Wu-tai** (Wǔdài / 五代) – období Pěti dynastií (907 – 960)
- **wu-wej** (wúwéi / 无为 / 無為) – nekonání, jeden ze základních pojmů taoismu
- **zen** – japonské označení pro sektu čchanového buddhismu
- **žen** (rén / 仁) – lidskost, jeden ze základních pojmů konfucianismu
- **Žu-t'ia** (Rújiā / 儒家) – škola konfuciánců, konfucianismus

